

Türkiye’de Şeker Sanayisi (1925-1950)

Sevilay ÖZER

Doç. Dr., Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

E-Mail: sevilayozzer07@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-1319-2406

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 26.04.2020 Kabul Tarihi / Accepted: 27.04.2021

ÖZ

ÖZER, Sevilay, **Türkiye’de Şeker Sanayisi (1925-1950)**, CTAD, Yıl 17, Sayı 33 (Bahar 2021), s. 95-124.

Şeker sanayisinin kurulması için ilk çalışmalar Osmanlı Devleti’nin son döneminde başlatılmış olmakla birlikte sonuçlandırılmamıştır. I. Dünya Savaşı yıllarında çekilen şeker sıkıntısı şekerin üretilmesinin önemini bir kez daha ortaya koymuştur. Cumhuriyet’in ilk yıllarında şeker sanayisinin kurulmasına yönelik çalışma başlatılmış, 5 Nisan 1925 tarihinde çıkarılan kanunla şeker fabrikalarının kurulmasının önü açılmış, hemen sonrasında Alpullu ve Uşak Şeker Fabrikaları kurulmuştur. Bu fabrikaları Eskişehir ve Turhal’da açılan şeker fabrikaları izlemiştir. Şeker sanayisinin gelişmesi, üreticinin şeker pancarı üretimine yönelmesi için gerekli adımlar atılmış, üreticinin desteklenmesiyle birlikte şeker pancarı üretiminde artış kaydedilmiştir. Bu süreçte aynı zamanda yüksek olan şeker fiyatının düşürülerek tüketimin artırılmasına çalışılmıştır. Hatta yabancı uzmanlar getirilerek onların görüşlerinden de istifade edilmiştir. 6 Temmuz 1935 tarihinde kurulan Türkiye Şeker Fabrikaları Anonim Şirketi dört şeker fabrikasını bünyesinde toplamıştır. Geline nokta da ülkenin şeker ihtiyacının büyük bir bölümü mevcut şeker fabrikaları ile karşılanmış, özellikle II. Dünya Savaşı yıllarında şeker sanayisinin önemi bir kez daha anlaşılmıştır. 1950 yılına kadar bu dört fabrika faaliyetini sürdürmüştü de artan nüfusla birlikte ilerleyen süreçte yeni fabrikaların açılması kaçınılmaz olmuştur. Bu çalışmada Türkiye’de şeker sanayisinin kuruluşu ve gelişimi, arşiv belgeleri,

TBMM tutanakları, süreli yayınlar ve istatistiki verilere dayanılarak ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Şeker, Şeker Pancarı, Türkiye Şeker Fabrikaları Anonim Şirketi, Türkiye Ekonomisi.

ABSTRACT

ÖZER, Sevilay, **Sugar Industry in Turkey (1925-1950)**, CTAD, Year 17, Issue 33 (Spring 2021), pp. 95-124.

Although the first activities for the establishment of the sugar industry were started in the last period of the Ottoman State, they could not be concluded. The sugar shortage during the First World War once again demonstrated the importance of producing sugar. In the early years of the Republic, the work for the establishment of the sugar industry was initiated. With the law enacted on 5 April 1925, the way for the establishment of sugar factories was paved and immediately after this law, Alpullu and Usak Sugar Factories were established. These factories were followed by sugar factories opened in Eskisehir and Turhal. Necessary steps have been taken to develop the sugar industry and to turn the producer towards sugar beet production, and with the support of the producer, an increase has been recorded in sugar beet production. In this process, it was tried to increase the sugar consumption by decreasing the high sugar price. In fact, foreign experts were brought in and their views were also used. Founded on July 6, 1935, Sugar Factories Corporation of Turkey has incorporated the four sugar factories within its structure. At this point, most of the country's sugar need was met with the existing sugar factories; especially during the Second World War, the importance of the sugar industry was once again understood. Even though these four factories continued their activities until 1950, it was inevitable to open new factories with the increasing population. In this study, the establishment and development of the sugar industry in Turkey are discussed on the basis of archival documents, minutes of the Turkish Grand National Assembly, periodicals and statistical data.

Keywords: Sugar, Sugar Beet, Sugar Factories Corporation of Turkey, Economy of Turkey.

Giriş

Beslenmenin temel maddelerinden biri olan şeker, tüm dünya ülkeleri açısından stratejik bir üründür. Tarım ve tarıma dayalı sanayinin gelişmesinde önemli rol oynayan şekerin hammaddesi şeker kamışı ve şeker pancarıdır.

Tarımsal üretime sağladığı katkının yanı sıra yan ürünleri ve geniş istihdam olanağı ile şeker, dünyada önemini her daim koruyan bir ürün olmuştur.¹

Osmanlı Devleti’nde şeker sanayisinin kurulması için yapılan teşebbüsler Tanzimat dönemine kadar uzanmaktadır. İlk olarak Teke Muhassılı Müşir Mustafa Necip Paşa 1838 yılında İstanbul’da şeker fabrikası kurmak için başvuruda bulunmuştur. Avrupa’dan alet ve makineler getirtmişse de fabrika kurulamadan hayatını kaybetmiştir.² 1840 yılında Arnavut köylü tüccar Dimitri Efendi, İstanbul surları dışında şeker fabrikası kurmak için müracaat etmiş, on yıl süre ile imtiyaz verilmesine karşın girişim hayata geçirilememiştir.³ 1869 yılında Kirkyan Serkez Efendi Canık’te, 1866 yılında Davutoğlu Karabet Efendi İstanbul ve İzmir’de, 1879’da da Fenerler Müdürü Mösyö Michel Efendi Darıca ile Hendek arasında şeker fabrikası kurmak için girişimde bulunmuştur. 1891 yılında da Hassa Orduy-u Hümayun Müşiri Rauf Paşa Edirne’ye bağlı Cısr-i Ergene kazasında bulunan Salarlı ve Çatalkırı Çiftliklerinde şeker fabrikası kurmak istemiştir. 1892 yılında Vitalis Paşa ve ortaklarının Rumelikavağı ile Kilyos arasındaki bir bölgede şeker fabrikası kurma girişimleri buranın boğaz savunması için önemli bir yer olması ve askerî birliklere yakınlığı nedeniyle kabul edilmemiştir. Yine 1895 yılında Şem’azade Ahmet Refik Bey ve ortakları Suriye’nin Duma kazasında, 1897 yılında ise Afyonkarahisarlı Yusuf Bey Afyonkarahisar sancağında, 1898 yılında da Muzaffer Paşazade Fuat Zafer ve Ahmet Paşazade Musa Kazım Beyler Adana’da şeker fabrikası kurmak için başvuruda bulunmuşsa da sonuçlandırılmamıştır. 1917 yılında Almanlar da şeker fabrikası kurma teşebbüsünde bulunmuşlardır. Tüm bu girişimlerin sonuçsuz kalmasının nedenleri arasında; şeker kamışı ve şeker pancarı tarımının yaygın olmaması, sermaye temininde yaşanan güçlükler⁴ ve en önemlisi de ağır şartlar taşıyan ticari anlaşmalar ve kapitülasyonlar sayesinde iç pazarın yabancı malların rekabet sahası haline gelmesidir.⁵ Şevket Süreyya (Aydemir),⁶ bu

¹ Özlem Eştürk, “Türkiye’de Şeker Sektörünün Önemi ve Geleceği Üzerine Bir Değerlendirme”, *Anadolu İktisat ve İşletme Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1, 2018, s. 68.

² Mehmet Karayaman, “Osmanlı Devleti’nde Şeker Fabrikası Kurma Teşebbüsleri”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt 25, Sayı 1, Temmuz 2010, s. 301-302.

³ Turan Veldet, *30. Yılında Türkiye Şeker Sanayi*, Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. Yayını, Ankara, 1958, s. 21.

⁴ Karayaman, agm., s. 301-313.

⁵ Mehmet Gökhan Polatoğlu, *Cumhuriyet Dönemi’nde Türk Şeker Sanayisinin Kurulması*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2017, s. 18.

⁶ 1897 yılında Edirne’de doğan Şevket Süreyya (Aydemir), II. Meşrutiyet Döneminde Turancılık idealini benimsemiştir. I. Dünya Savaşına da katılan Şevket Süreyya savaş sonunda Azerbaycan’a giderek öğretmenlik yapmıştır. Burada Bolşevizm ile tanışmış, 1922 yılı sonunda da Türkiye’ye dönmüştür. Türkiye Komünist Fırkası ile bağlantıya geçerek sosyalizm ile ilgili yazılar yazmış, Türkiye Komünist Fırkası ile olan ilişkisinden dolayı 1925 ve 1928 yıllarında tutuklanmıştır. 1928

dönemde şeker sanayisini kurma teşebbüslerinin zorluğunu “*Kendi gümrükleri üstünde istiklali mevcut olmayan ve dabili pazarları her çeşit ecnebi eşyasının açık mücadele ve rekabet meydanı olan bir memlekette şeker sanayi gibi ancak sistemli himaye altında gelişebilecek bir iş şubesinin doğması ve yaşayabilmesi bittabi kabil değildi*” diyerek açıklamıştır.⁷ Bu teşebbüslerin dışında Hükûmet tarafından tarım arazilerinde şeker pancarı ziraatının uygun olup olmadığına yönelik çalışma yaptırılmış, yurtdışından getirilen tohumlar belirlenen yerlere ekilerek elde edilen üründen alınan örnekler yurtdışına gönderilmiştir. Olumlu gelen sonuçlara karşın çalışmalar I. Dünya Savaşı’nın çıkması nedeniyle devam ettirilememiştir.⁸

Savaş sırasında Avrupa’da pancar ziraatında çalışanların ve sanayi işçilerinin seferberliği ve bunun yanı sıra şeker fabrikalarının harp hareket sahası dâhilinde bulunması neticesinde şeker üretimi azalmıştır. 1913-1914’te 8.250.000 ton şeker üretilmiş iken 1919-1920’de bu rakam 2.500.000 tona düşmüştür.⁹ Savaş sürecinde şeker üretimi tüm dünyada gerilemişse de savaştan sonra teknik ve ziraat alanında kaydedilen gelişmelerle birlikte yeni fabrikalar kurulmuş böylece şeker üretimi de artmıştır.¹⁰ Osmanlı Devleti’nde I. Dünya Savaşı’yla birlikte diğer temel tüketim maddelerinde olduğu gibi şeker temininde de zorluk çekilmiştir. Şekerin fiyatı bir gün içinde 3,5 kuruştan 10 kuruşa yükselmiştir. Satın alma gücünün düştüğü bu süreçte karaborsa ve istifçiliğin yaygın hale gelmesi sonucunda sıkıntılar yaşanmıştır.¹¹ Ülkenin ihtiyacı olan tüm şeker yurt dışından temin edildiğinden savaşın çıkması ile beraber şeker sıkıntısı baş göstermiştir. Şeker daha çok Avusturya-Macaristan’dan ithal edilmiştir. 1909 yılında 200.000 ton, 1910’da 240.000 ton, 1911’de 217.000 ton, 1913’de 177.000 tonken bu rakam 1914 yılına gelindiğinde 80.000 tona düşmüştür. 1915 yılında ise ithalat bile yapılamamış, şeker stokları tükenmiştir. 1916 yılında Avusturya-

yılında Ankara’ya gelerek memuriyete başlayan Şevket Süreyya, 1932 yılında Yakup Kadri Karaosmanoğlu, İsmail Hüsrev Tökin, M. Şevki Yazman, Burhan Asaf Belge ile birlikte Kadro dergisini çıkarmıştır. Temuçin F. Ertan, “Atatürk Döneminde Demokrasi Üzerine Bir Polemik (Şevket Süreyya Aydemir-İsmail Hakkı Baltacıoğlu)”, *Kebikeç*, Sayı 14, 2004, s. 77-80.

⁷ Şevket Süreyya, “Şeker İstiklali ve 160.000 Ton Türk Şekeri”, *Kadro*, Sayı 2, İkinciteşrin/Kasım 1932, s. 5.

⁸ Polatoğlu, *age.*, 14-15.

⁹ Refii Şükrü Suvla, *Bugünkü Harp Karşısında Dünyada ve Türkiye’de Şeker Meselesi*, İktisat Fakültesi Mecmuasından Ayrı Basım, İstanbul, 1941, s. 6-8.

¹⁰ “Şeker Yapılmasının Kısa Bir Ertekeçesi (Tarihçesi)”, *Alpullu*, Sayı 1, Ocak 1935, s. 9.

¹¹ Kemal Yakut, “II. Meşrutiyet ve Millî Mücadele Dönemlerinde Ekonomik Yapı”, *Türkiye Cumhuriyeti İktisat Tarihi*, (Editor: Kemal Yakut), Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir, 2019, s. 24.

Macaristan’dan bir miktar daha şeker ithal edilebilmiştir.¹² Millî Mücadele’nin kazanılmasından sonra şeker sanayisinin kurulması için harekete geçilmiştir.

Bu çalışmada, Türkiye’de şeker sanayisinin kuruluşu ve gelişim süreci ele alınmıştır. Şeker sanayisinin kuruluşuna ilişkin mevcut çalışmalar süreci 1930’lu yılların sonuna kadar getirmektedir.¹³ Cumhuriyet’in ilk yıllarında kurulan dört şeker fabrikası 1935 yılında kurulan Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş.’ye devredilmiş, 1950’li yılların başına kadar ülkenin şeker ihtiyacı, bu dört fabrika tarafından karşılanmaya çalışılmıştır. 1950 yılında iktidara gelen Demokrat Parti artan şeker ihtiyacını karşılamak için Amerikan yardımları ve ekonomik liberalleşme kapsamında şeker fabrikalarının sayısının artırılması ve bunların kuruluşunda özel sektörün de katılması yönünde bir siyaset izlemiştir. Bu bakımdan çalışmamızda şeker sanayisinin kuruluşu ve 1950 yılına kadar olan gelişimi; devletin şeker sanayisine katkısı, yapılan yasal düzenlemeler, üretim, tüketim, ithalat verileri ve değişen şeker fiyatları dikkate alınarak ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

Türkiye’de Şeker Sanayisinin Kuruluşu ve Gelişimi

Millî Mücadele’nin kazanılmasının ardından gerçek anlamda bağımsızlığın, iktisadi zaferin kazanılmasıyla olacağına inanan Mustafa Kemal Paşa, 1923 yılının Şubat ayında İzmir’de İktisat Kongresi’ni toplamıştır. Cumhuriyet’in ilk yıllarında uygulanacak olan ekonomi politikaları, bu kongrede alınan kararlar doğrultusunda oluşturulmuştur. Özel girişime öncelik veren gerektiğinde devletin de devreye gireceği karma bir iktisadi kalkınma modeli uygulanmıştır. Lozan Barış Antlaşması’nın 28. maddesiyle kapitülasyonlar kaldırılırken;¹⁴ gümrük vergilerinde -beş yıl süre ile- 1916 yılı tarifelerinin uygulanması hükmü sanayi üretimi açısından olumsuz olmuştur.

Cumhuriyet rejimi bu süreçte şeker sanayisinin kurulması için gerekli adımları atmış, Türkiye’de şeker fabrikalarının kurulmasının teşviki için Ticaret Vekâleti tarafından sunulan teklif, 25 Ocak 1925 tarihinde İcra Vekilleri Heyeti’nce görüşülerek 601 Numaralı kanun layihası olarak TBMM’ye

¹² Vedat Eldem, *Harp ve Mütekele Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomisi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1994, s. 7-9.

¹³ Mehmet Karayaman, “Atatürk Döneminde Şeker Sanayi ve İzlenen Politikalar”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 28, Sayı 82, 2012, s. 53-96. Mehmet Gökhan Polatoğlu, *Cumhuriyet Dönemi’nde Türk Şeker Sanayisinin Kuruluşu*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2017. Merter Mert, “Kuruluş Yıllarında Şeker Sanayi ve Devletin Amaç Fonksiyonu”, *TESAM Akademi Dergisi*, Cilt 5, Sayı 2, Temmuz 2018, s. 183-247.

¹⁴ Nadir Eroğlu, “Atatürk Dönemi İktisat Politikaları (1923-1938)”, *Marmara Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt 23, Sayı 2, 2007, s. 65-66.

sunulmuştur.¹⁵ 5 Nisan 1925 tarihinde yapılan müzakerelerden sonra “Şeker Fabrikalarına Bahş Olunan İmtiyazat ve Muafiyet Hakkında Kanun” olarak kabul edilmiştir. Kanuna göre birbirine komşu beş vilayetin sınırlarını geçmemek üzere yirmi beş sene süreyle şeker fabrikalarının kurulması ve işletilmesi imtiyazı verilmiştir. Üretilen şekerler sekiz sene tüketim vergisinden muaf olacaktır. Bir mahalde şeker fabrikası kurularak faaliyete başladığı tarihten itibaren şeker fabrikasında sarf edilmesi şartıyla on yıl süreyle mahsulat-ı araziye vergisi alınmayacaktır. Fabrika ve tasfiyehanelerin ihtiyaç duyduğu maden kömürü, linyit ve kireç üretimi için işletilecek taşocakları vergiden muaf tutulacaktır. Fabrika kurulması için beş hektara kadar arazi parasız verilecek, ancak fabrika tesis edilecek alan şahsın ise gerekirse istimlak kanununa göre istimlak edilebilecektir. Fabrika hammaddesi ve ürünü devlet tarafından işletilen ve işletilecek olan vesaiti nakliye idarelerince üçte bir oranında indirimle taşınacaktır.¹⁶

Lozan Antlaşması’na göre Türkiye’nin bazı ülkelere (İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya, Sırp-Hırvat-Sloven Devleti) uyguladığı 1916 yılı gümrük tarifelerinin süresinin 1929 yılına kadar geçerli olmasından dolayı¹⁷ Hükümet dış ticareti ve sanayiye korumaya yönelik bir şey yapamamaktadır. Bu nedenle Hükümet şeker sanayisinin gelişmesi için fabrika kurmak isteyenlere kolaylıklar sağlamış ve bunun yanı sıra şeker ithalatı ve tüketiminde devlet kontrolünü sağlamak amacıyla düzenlemelere gitmiştir.¹⁸ 25 Ocak 1926’da kabul edilen Şeker İnhisarı Kanunu¹⁹ ile şekerin Türkiye’ye girişi dağıtımı devletin kontrolü altına girdiği gibi devlet yüksek maliyetli şekeri satın alma garantisi vererek ithal ürün karşısında şeker sanayisinin korunup gelişmesini sağlamayı amaçlamıştır.²⁰ Devlet şeker sanayisinin gelişmesini desteklemek maksadı ile ülke içinde üretilen şekeri satın alma garantisi vermiştir. İthal edilen şekerden ise

¹⁵ Veldet, *age.*, s. 55-56. Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesinde “(1/606) Numaralı Şeker Fabrikalarının Teessüsünü Teşvike Dair Kanun Layihası” olarak yer almıştır. TBMM Zabıt Ceridesi (ZC), Devre (D).2, Cilt (C).17, İçtima Senesi (İ). II, 94. İçtima (5.4.1341/1925), s. 98.

¹⁶ BCA (T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi), Dosya No: 490.1.0.0, Yer No: 1452.18.3, Tarih: 1950. TBMM ZC, D.2, C.17, İ. II, 94. İçtima (5.4.1341/1925), s. 98-100. Karayaman, “Atatürk Döneminde Şeker Sanayi ve İzlenen Politikalar”, s. 57-58.

¹⁷ *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler*, İkinci Takım Cilt II, (Çev. Seha L. Meray), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001, s. 73-80.

¹⁸ Karayaman, “Atatürk Döneminde Şeker Sanayi ve İzlenen Politikalar”, s. 61-62.

¹⁹ TBMM ZC, D.2, C.21, İ.3, 45. İçtima (25.01.1926), s. 248-252.

²⁰ Karayaman, “Atatürk Döneminde Şeker Sanayi ve İzlenen Politikalar”, s. 62. Oktay Güvemli ve Mehmet Karayaman, “Uşak Şeker Fabrikasının Kuruluşu ve Gelişmesi”, *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Sayı 13, 2017, s. 18. *Türkiye Şeker Sanayi 1926-1976 Yurt Hizmetinde 50 Yıl*, (Haz. Turhan V. Velidedeoğlu vd), Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş., Mars Matbaası, Ankara, s. 81.

inhisar vergisi olarak kilo başına 8 kuruş vergi alma hakkı tanınmıştır. 1926 yılında kanuna dayanılarak Şeker İnhisar idaresi oluşturulmuştur. 1927 yılında yürürlüğe giren Teşviki Sanayi Kanunu ile şeker sanayisinin desteklenmesi sürdürülmüştür. Yine 1927 yılında “Benzin ve Petrol İnhisar İdaresi” ile “Şeker İnhisar İdaresi” birleştirilerek “Şeker, Petrol ve Benzin İnhisarları İdaresi” adını almıştır. Lozan Antlaşması’nda yer alan gümrük düzenlemeleri ile ilgili olarak konan beş yıllık süreyi içeren yükümlülüklerinin sona ermesiyle beraber 1 Haziran 1929’da 1499 Sayılı Gümrük Tarifesi Kanunu çıkarılarak Şeker İnhisar Kanunu yürürlükten kaldırılmıştır. 3 Haziran 1930 tarihinde de Şeker, Petrol ve Benzin İnhisarlarının görevi sona ermiştir.²¹

Türkiye’de ilk şeker fabrikasını Uşak’ta kurma teşebbüsü, Nuri (Şeker) Bey’in öncülüğünü yaptığı özel sektöre aittir. II. Meşrutiyet öncesinde İzmir’de Mehmet Eşref isminde Viyana Şeker Fabrikası’nda çalışan bir kişiyle tanışan Nuri Bey, kendisinden Viyana’ya döndüğünde pancar tohumu göndermesini istemiş, gelen bu tohumlarla başladığı pancar ekimini zaman içinde yaygınlaştırmaya çalışmıştır. Şeker fabrikasının kuruluşuna giden süreçte ilk olarak “Uşak Tecim Ticaret Osmanlı Anonim Şirketi” adıyla kurulan şirket, sırasıyla Uşak Tecim Ticaret Türk Anonim Şirketi” 1923 yılında da “Uşak Terakki-i Ziraat Türk Anonim Şirketi” adını almıştır. Şirket 300.000 lira sermaye, elli kurucu ortağın bir araya gelmesiyle oluşmuştur. Sermayesi 1 Kasım 1925’te 1.200.000 liraya çıkarılan fabrikanın temeli 6 Kasım 1925’te atılmıştır. Fabrikanın Ekim 1926’da açılması planlandığından pancar ekimine başlanmış ancak bu süre zarfında fabrika açılmamıştır. Pancarlar çürüyeceğinden devlet desteği devreye girmiştir. Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası %30 hisseyle şirkete ortak olmuş ve bunun dışında şirkete her ay 200.000 ile 250.000 avans vermek üzere anlaşma yapmıştır. 17 Aralık 1926’da hizmete açılan fabrika²² günde 500 ton pancar işleyecek kapasite ile kurulmuş olmasına karşın ilk dönemde yeterli miktarda pancar yetiştirilememiştir. Fabrikanın her geçen yıl zarar etmesi kâra geçememesi nedeniyle ticaret kanunu hükümleri gereğince 6 Ağustos 1931 tarihinde tasfiyesine karar verilmiş, alacağı karşılığında fabrika ve müstemilatı Sanayi ve Maadin Bankası’na devredilmiştir. Daha sonra Uşak Şeker Fabrikası 4 Temmuz 1933’te Devlet Sanayi Ofisi’ne, 11 Temmuz 1933’te Sümerbank’a devredilmiştir. Bu süreçte yapılan çalışmalar sonrası Uşak Şeker Fabrikası normal kapasitesiyle çalıştırılmaya başlanmıştır.²³

Uşak’ta kurulan fabrikanın ardından Alpullu’da bir fabrika açmak üzere 14 Haziran 1925’te 500.000 lira sermayeli İstanbul ve Trakya Şeker Fabrikaları

²¹ Karayaman, “Atatürk Döneminde Şeker Sanayi ve İzlenen Politikalar”, s. 63-64.

²² Mehmet Karayaman, *Nuri Şeker ve Uşak Şeker Fabrikasının Kuruluşu*, Uşak 2010, s. 7-35.

²³ Veldet, *age.*, s. 78-79. Fabrikaya İktisat Vekaleti’nin yardımı için bk. *BCA*, Fon Kodu: 30.18.1.2. Yer No: 1.13.21, Tarih: 16.01.1929.

Türk Anonim Şirketi oluşturulmuştur.²⁴ Şirket sermayesinin %68'i Türkiye İş Bankası'na, %10'u Ziraat Bankası ile Trakya İlleri Özel İdarelerine, %22'si ise Trakya köylülerinin de aralarında bulunduğu hususi şahıslara aittir. Hükûmetin desteğini alabilmek adına şirkete Edirne Milletvekili Faik (Kaltakkıran), Hüseyin Rıfki (Arduman), Tekirdağ Milletvekili Faik (Öztrak), Bilecik Milletvekili İbrahim (Çolak) ortak edilmiştir. 22 Aralık 1925 tarihinde temeli atılan fabrikanın açılışı 26 Kasım 1926'da yapılmıştır.²⁵ Bu tarih şeker sanayisinin kuruluş günü olarak kabul edilmiştir.²⁶ Mevcut sermaye ile işletilemediği için sermayesi artırılmak zorunda kalınmıştır. İlk iki sene zarar eden şirkete devlet 200.000 lira yardım etmiştir. 1929 yılından sonra Trakya'da pancar ekimine önem verilmesi neticesinde Alpullu Şeker Fabrikası ancak tam kapasite ile çalışmaya başlamıştır.²⁷ Günde 500 ton pancar işlenebilen fabrikanın kapasitesi, 1931 yılında 1000 tona 1934 yılında da 1400 tona ulaşmıştır.²⁸ Reiscumhur Mustafa Kemal Paşa 20 Aralık 1930 tarihinde fabrikayı ziyaret etmiş²⁹, fabrikanın hatıra defterine şeker fabrikasının açılmasından duyduğu memnuniyeti dile getirerek, şeker fabrikalarının çoğalmasıyla ülkenin şeker ihtiyacının karşılanmasının önemli hedefleri arasında bulunduğunu belirtmiştir.³⁰ 1928 yılında fabrikanın yanına melastan ispirto üreten bir ispirto fabrikası kurulmuş, bu fabrika 1938 yılında Eskişehir İspirto Fabrikasına nakledilmiştir.³¹

Cumhuriyet Halk Fırkası'nın önde gelen isimlerinin de hissedar olduğu³² bu iki fabrikayı Eskişehir ve Turhal Şeker Fabrikalarının kuruluşu takip etmiştir. 1932 yılında Türkiye İş Bankası %51, Ziraat Bankası %24,5, Sanayi ve Maadin Bankası %24,5 sermaye iştiraki ile 3.000.000 lira sermayeli Anadolu Şeker Fabrikaları Türk Anonim Şirketi tesis edilmiş ve Eskişehir Şeker Fabrikasının temeli 1 Şubat 1933'te atılmıştır. 20 Ekim 1933 tarihi itibarıyla tamamlanmış

²⁴ Sait Tahsin Tekeli, *Şeker Sanayinin Millet İktisadımızdaki Yeri ve Önemi*, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları, Ankara 1964, s. 7. Erol Zeytinoglu, *Türkiye'de Şeker Endüstrisi (Pancar Yönünden Ziraatı ve Ekonomisi)*, İstanbul, 1964, s. 46.

²⁵ Polatoğlu, *age.*, s. 108-114.

²⁶ Zeynep Erdinç, "Türkiye'de Şeker Sanayinin Gelişimi ve Şeker Sanayinde İzlenen Politikalar", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 17, Sayı 3, 2017, s. 10.

²⁷ Veldet, *age.*, s. 242.

²⁸ Polatoğlu, *age.*, s. 119.

²⁹ *BCA*, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 2.9.40, Tarih: 20.12.1930.

³⁰ Polatoğlu, *age.*, 118. Rafet Seçkin, *Belgelerle T.C.'nin İlk 15 Yılı ve Alpullu Şeker Fabrikası*, Ceren Yayıncılık, Edirne, 2019, s. 83. Salih Özel, *Türkiye Şeker Sanayi Dünü Bugünü Yarını*, Pankobirlik, Ankara, 2007, s. 26-27.

³¹ Ceyhan Eyüboğlu, "Şeker Fabrikasyonun Tarihçesi ve Türkiye'de Şeker Sanayii", *Kimya Mübendisiği*, Yıl 6, Cilt 3, Sayı 23, 1967, s. 18.

³² Korkut Boratav, *Türkiye'de İktisat Tarihi 1908-2002*, İmge Yayınevi, Ankara, 2005, s. 47-48.

olan fabrikayı dönemin Başvekili İsmet İnönü açmıştır.³³ Eskişehir Şeker Fabrikası 1500 ton kapasite ile kurulmuştur. 1934 yılında kapasitesi 1800 tona çıkarılmıştır.³⁴

Turhal Şeker Fabrikasının ise Türkiye İş Bankası ile Ziraat Bankası’nın 3.000.000 lira sermayeli “Turhal Şeker Fabrikası Türk Anonim Şirketi”ni oluşturmalarıyla beraber 7 Ekim 1933’te temeli atılmıştır. Bu süreçte fabrikanın ilk kampanyasında³⁵ işleyeceği pancarın yetiştirilmesine yönelik hazırlıklara da başlanmıştır. 26 Eylül 1934’te faaliyete geçen ve günlük 1000 ton pancar işleme kapasitesine sahip³⁶ fabrikayı da Başvekil İsmet İnönü 19 Ekim 1934’te açmıştır.³⁷

Şeker Sanayisinin Zirai Yönü

Şeker fabrikalarının kurulması sanayi adına önemli bir hamle olmakla birlikte tarım alanına da etki eden bir gelişmedir. Şeker fabrikalarının kurulduğu ilk yıllarda yeterli pancar üretimi yapılamamıştır. Türkiye Şeker Fabrikaları Anonim Şirketi’nin ilk Umum Müdürü Kazım Taşkent şeker fabrikalarının kuruluş sürecinde karşılaştıkları zorlukları şöyle anlatır:³⁸

“...iktisadi sahada da teknik sahada da zirai sahada da varlıklar yaratabilecek insanlarımız yoktu. Teknisyen, usta, kalifiye işçi de yoktu. Köylümüz de her türlü ziraat bilgi ve tecrübesinden yoksundu ve alışık oldukları karasaban, kağrı ve bunlara benzer araçlarından başka ellerinde bir şey yoktu. Kurulacak fabrikanın ham maddesi şeker pancarıydı. Fakat o sıralarda şeker pancarı üretimi memleketimizde bilinmiyordu. Hâlbuki bunun yetiştirilmesi için üstün ziraat bilgisine ve üstün ziraat vasıtalarına ihtiyaç vardı. İşte şeker fabrikalarının kuruluşu bu şartlarda başlamıştı ve bu şartlarda da kurulmuştu.”

Halkın şeker pancarı ziraatı hakkında bilgi sahibi olmaması, zararlı haşerelere karşı yeterli mücadelenin yapılamaması, modern zirai alet ve makinelerin yaygın olmaması gibi nedenlerden dolayı çiftçilerin üreteceği pancarın yetmeyeceği anlaşılınca Uşak Şeker Fabrikası tarafından büyük araziler kiralanarak pancar

³³ Veldet, *age.*, s. 407-409.

³⁴ Sait Tahsin Tekeli, *age.*, s. 8.

³⁵ Kampanya dönemi; şeker pancarının fabrikaya getirildiği Eylül-Ocak ayları arasındaki 3-4 aylık dönemdir. Gül Şimşek, “Şeker Fabrikalarının Ekonomik ve Sosyal Etkileri: Erzurum Şeker Fabrikası Örneği”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 11, Sayı 60, 2018, s. 1146.

³⁶ Veldet, *age.*, s. 487.

³⁷ *Türkiye Şeker Sanayii Kuruluşu-Gelişmesi-Olgunlaşması 1926’dan 1950’ye*, Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş., Ankara, 1950, s. 14.

³⁸ Kazım Taşkent, “İlk Genel Müdürümüz Sayın Kazım Taşkent’in Cumhuriyet’in 50. Yılında Şeker Sanayimize Dair Hatıraları”, *Pancar*, Cumhuriyetin 50. Yılı Özel Sayısı, Aralık 1973, s. 21.

ekilmiştir.³⁹ 1925 yılında Alpullu Şeker Fabrikası'nın yakınlarında da Sarımsaklı (17.646 dekar) ve Alpullu Çiftlikleri (1.676 dekar) kurulmuştur. Bu çiftliklerde çalışmak üzere Alman, Bulgar ve Macar uzmanlar⁴⁰ getirilmiştir. Yine bu çiftliklerde Macaristan'da eğitim görmüş Türk ziraatçılar çalışmıştır.⁴¹ Uşak ve Eskişehir Şeker Fabrikalarının zirai ve hayvancılık faaliyetlerinde Macar tarım tekniğinden yararlanmışlardır.⁴² Bu dönemde fabrikaların işlediği pancar miktarı şöyledir;

Yıl	Uşak Ş. F.	Alpullu Ş. F.	Eskişehir Ş.F.	Turhal Ş.F.
1926	1,262	3,477	-	-
1927	8,573	27,372	-	-
1928	9,631	18,677	-	-
1929	23,423	31,772	-	-
1930	31,831	57,561	-	-
1931	54,159	105,020	-	-
1932	69,102	105,574	-	-
1933	102,238	317,988	83,157	-
1934	102,428	58,558	161,378	62,610

Tablo 1- 1926-1934 Yılları Arası Şeker Fabrikalarında İşlenen Pancar (Ton)⁴³

İlerleyen süreçte tohum üretimi için 1935 yılında Eskişehir'de Çatma (4.126) ve Eskişehir (3.387 dekar) çiftlikleri, 1935'te Turhal Çiftliği (612 dekar), 1940'ta yine Turhal fabrikası için Kazanasmaz Çiftliği (2.764 dekar) ile 1941'te Atabeş Çiftliği (6.577) kurulmuştur.⁴⁴ Kurulan çiftliklerde, buldukları bölgenin

³⁹ Karayaman, *Nuri Şeker ve Uşak Şeker Fabrikasının Kuruluşu*, s. 54-64.

⁴⁰ Alpullu ve Eskişehir Şeker Fabrikalarında görev alan Macarların listesi için bk. Emre Saral, *Türkiye-Macaristan İlişkileri (1920-1945)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2016, s. 469-471. Uşak ve Eskişehir Şeker Fabrikalarında

⁴¹ İlhan Tekeli-Selim İlkin, "Devletçilik Dönemi Tarım Politikaları: (Modernleşme Çabaları)", *Türkiye'de Tarımsal Yapılar (1923-2000)*, (Derleyenler: Şevket Pamuk, Zafer Toprak), Yurt Yayınları, Ankara, 1988, s. 53.

⁴² Melek Çolak, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Türkiye-Macaristan İktisadi İlişkileri", *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, Yıl 2, Sayı 4, 2004, s. 48.

⁴³ Veldet, *age.*, s. 235, 401, 481, 552'deki verilere dayanılarak oluşturulmuştur.

⁴⁴ Tekeli- İlkin, *agm.*, s. 50-53.

çiftçisine tarım ve hayvancılık yönünden örnek olacak çalışmalar yapılmıştır.⁴⁵ Çiftçilerin pancar ziraatına başlamaları için şeker şirketleri her türlü yardımı yapmıştır. Çok büyük bir çiftçi kitlesi ile irtibat halinde bulunulmuştur. Şeker fabrikalarının tarım teknisyenleri ekim bağlantısı yapmak üzere köyleri dolaşmışlar, çiftçilere şeker pancarı yetiştirilmesi hakkında bilgi vermişlerdir.⁴⁶ Alpullu Ziraat Müdürü olan Nesip Karaçay o günlerde yaptıkları çalışmalarını şöyle anlatmıştır:

“Bendeniz Alpullu’ya gelir gelmez hemen bir ekip tertip ederek, sinema makinesi ve şeker pancarı ziraatını gösteren film ile köyleri dolaşmaya başladım. Her akşam bir köy kahvesinde çay paralarını biz vermek şartıyla şeker pancarı ziraatını tamime çalıştık ve 31 köyde gösteriler yaptık. Az zamanda köylüler bunu benimsediler, ismine de çökündür diyorlardı.”

Karaçay sözlerinin devamında Sarımsaklı Çiftçiliğinde çok büyük bir alanda pancar ziraatı yaptıklarını hatta o dönemde amele bulmakta zorlandıkları için Bulgaristan’dan Macaristan’dan amele getirdiklerini anlatmıştır.⁴⁷

Modern zirai alet ve makinelerin çiftçiler tarafından kullanılması çok da kolay olmamıştır. Tarımsal üretim alışkanlıklarının değiştirilmesinde şeker fabrikalarının katkısı büyüktür. İlkel alet ve geri usullerle tarlalarını ekip biçen çiftçiler Alpullu Şeker Fabrikası’nın kuruluşundan sonra çiftliklerde modern alet ve makinelerin kullanımının hem kolaylığını hem de verim açısından ne derece işlevsel olduğunu görüp, onlar da kullanmaya başlamışlardır.⁴⁸ Kurulan diğer şeker fabrikaları da aynı işlevi görmüştür. Eskişehir Şeker Fabrikası için Alpuköy’deki köylere pancar ekimi taahhüdü almak için giden Ökkaş Ergun o günleri şöyle anlatır:

“Pullukları arabalara yüklettim ve taahhüde giren her çiftçinin avlusuna götürüp bir tane bıraktım. Ne makbuz ne de senet vardı. Akşam çiftçileri köy odasına bekçiler vasıtasıyla topladım. Pullukların kullanılması ve ziraattaki faydelerini uzun uzun anlattım. İki gün sonra mezkûr köyden menfi düşünceli birkaç çiftçi —Bu gâvur icadıdır, bununla ziraat yapıldığı takdirde tarlamızın bereketi kaçır — diye pullukları toplayarak araba ile geri getirdiler.”

Ergun, köylülerden yakınlık kurduğu birkaç çiftçiye pullukla yol kenarlarında bulunan tarlalarını işlettikten sonra mahsulün iyi olduğunu görünce çiftçilerin tavrının değiştiğini ertesi sene ambarda pulluk bırakmadıklarını dile getirmiştir.⁴⁹

⁴⁵ Hilmi Arı, “Cumhuriyetin 50. Yılında Türkiye’de Pancar Tarımı”, *Pancar*, Cumhuriyet’in 50. Yılı Özel Sayısı, 1973, s. 52.

⁴⁶ Tekeli- İlkin, agm., s. 52-63.

⁴⁷ Veldet, *age.*, s. 276-277.

⁴⁸ Polatoğlu, *age.*, s. 124-126.

⁴⁹ Veldet, *age.*, s. 437-438.

Yine Uşak Şeker Fabrikası'nda uzun yıllar çalışmış olan Afif Gediz, şeker pancarı ziraatında haşerelere karşı kimyevi mücadelenin yapıldığı ilk yıllarda üreticilerin kadın ve çocuklarıyla birlikte mücadele ekiplerinin tarlalarına ilaç püskürtmelerine engel olduklarını, birkaç sene sonra ise artık kendilerinin tarlalarının ilaçlanmasını talep ettiklerini belirtir.⁵⁰ Turhal Şeker Fabrikası faaliyete geçtiği yıl çiftçiye 200 tırmık, 200 araba, 650 pulluk, 10.000 dirgen, 15.000 çapa 15.000 sökme belini köylünün malı olmak üzere dağıtılmış, bunun dışında 160 ekme makinesi, 50 kembriç merdanesi ve 20 dikenli merdane, 18 haşere mücadele aleti de ödünç verilmiştir.⁵¹ Çiftçileri modern zirai alet ve makinelerden yararlanmasına çalışmak, suni gübre kullanımını artırmak, sulama vasıtalarının sağlanması gibi hususlar üzerinde durularak şeker sanayisinin geliştirilmesi hedeflenmiştir.⁵² 1926 yılında dönüm başına alınan pancar rekoltesi 872 kg iken 1935 yılında 1579 kg, 1950 yılında 1678 kg olmuştur. Dönümden kaldırılan şekere bakılacak olursa 1926 yılında 106 kg iken 1935 yılında 255 kg, 1950 yılında ise 270 kg'a ulaşmıştır.⁵³

Şeker fabrikalarının hayvancılığın gelişmesi adına da büyük katkıları olmuştur. Tarlada kalan pancar başları ile küspe ve melasın⁵⁴ hayvan yemi olarak kullanılması sayesinde hayvancılık gelişme kat etmiştir.⁵⁵ Şeker şirketi çiftliklerinde yetiştirilen safkan ve yarımkkan boğalardan her yıl bir miktarı köy mülkiyeti olarak köylere dağıtılmıştır. Bu hayvanların çoğaltılması ahır besiciliğinin gelişmesini sağlamıştır.⁵⁶ Zirai alet ve makinelerde olduğu gibi hayvancılığın gelişmesi adına çok kıymetli bir gıda olan pancar küspesinin kıymeti de tecrübe edildikten sonra anlaşılmıştır. Uşak Şeker Fabrikası'nda 1927

⁵⁰ Veldet, *age.*, s. 168.

⁵¹ İlhan Tekeli-Selim İlkin, *Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu*, Bilge Kültür Sanat Yayını, İstanbul, 2009, s. 128.

⁵² *Türkiye Şeker Sanayii Kuruluşu-Gelişmesi-Olgunlaşması 1926'dan 1950'ye*, s. 20. Şeker sanayi pancar çiftçisini her daim desteklemiştir. Ancak artık 1951 yılına gelindiğinde pancar çiftçisinin kuracağı kooperatifler aracılığı ile bu hizmetlerin yapılması kararlaştırılmıştır. 1951 yılında Adapazarı, Eskişehir, Turhal, Amasya, Kütahya, 1952 yılında Akşehir-Ilgın, Uşak-Afyon ve Alpullu, Konya kooperatifleri kurulmuştur. Kooperatiflerin sayısı her geçen gün artması üzerine 1953 yılında kooperatiflerin 2.500.000 sermayesi ile Eskişehir'de "Pancar Kooperatifleri Bankası A.Ş." kurulmuştur. Bu bankanın adı daha sonra Şekerbank olmuştur. Özel, *age.*, 101-102.

⁵³ *Türkiye Şeker Sanayi 1926-1976 Yurt Hizmetinde 50 Yıl*, s. 36.

⁵⁴ Melas: Şeker fabrikasyonunun son safhasında şurubun kristalleşmesinden geriye kalan koyu şuruba denir. Habil Aktepe-Sabri Malkoç-İhsan Molbay, *Türkiye Şeker Sanayi ve Şeker Pancarı Ziraatı*, Mars Matbaası, Ankara, 1964, s. 728.

⁵⁵ Baha Tekant, "Şeker Sanayii Hakkında Kısa Bir Etüd", *Türk Ekonomisi*, Yıl 8, Sayı 88, 1950, s. 221-223. Zeki Mağdenli, "Türkiye Şeker Fabrikaları ve Hayvancılığımız", *İktisadi Uyanış*, Yıl 9, Sayı 72, 1955, s. 5.

⁵⁶ Tekant, *age.*, s. 221-223.

yılı kampanyasında kendilerine ücretsiz olarak verilen yaş küspeyi başta çok önemsememişlerse de; saman ve yem eksikliğini gidermek için küspeyi hayvanlara vermeye başladıklarında küспенin hayvan beslenmesindeki değerini anlayarak sonraki yıllarda buna büyük rağbet göstermişlerdir.⁵⁷ Hayvanların gelişmesi ve süt veriminin artması süt sanayinin kuruluşunu da tetiklemiştir.⁵⁸

Türkiye Şeker Fabrikaları Anonim Şirketi’nin Kurulması

Şeker sanayisinin kurulmasıyla birlikte şeker üretiminin artırılması kadar şeker satış fiyatının düşürülmesine de önem verilmiştir. 25 Ocak 1926 tarihli Şeker İhbarı Kanunu, 1 Haziran 1929 tarihli ve 1499 Sayılı Gümrük Tarifesi Kanunu ile kaldırılmıştır. 12 Haziran 1930 tarihli ve 1718 Sayılı Dâhilî İstihlâk Vergisi Hakkında Kanun ile ise şeker tüketim vergisi alınmaya başlanmıştır.⁵⁹ Kanuna göre 1930 yılı içinde üretilen şekerler için 4 kuruş, 1931 yılında 5 kuruş, 1932’de 6 kuruş, 1933’te 7 kuruş alınacaktır.⁶⁰ Ancak söz konusu kanun 29 Mayıs 1932 tarihinde tadil edilerek tüketim vergisi kiloda 8 kuruş olarak belirlenmiştir.⁶¹

1929 yılında 70.000-75.000 ton seviyesinde olan şeker tüketimi Dünya Ekonomik Buhranı’nın etkisini göstermesiyle birlikte halkın satın alma gücünü olumsuz etkilemiş şeker fiyatının 37-40 kuruş olarak sabit kalması nedeniyle 50.000 tona kadar düşmüştür.⁶² Bu dönemde dünya şeker tüketiminde de sıkıntı yaşanmıştır. 1931-1932 yıllarında 25.007.311 ton olan üretim, ekonomik buhranın etkisiyle tüketilememiş büyük stoklar oluşmuştur. Bu nedenle 9 Mayıs 1933 tarihinde Brüksel’de şeker üretiminde önde gelen ülkeler olan Küba, Cava, Almanya, Çekoslovakya, Polonya, Macaristan ve Belçika devlet temsilcileri bir araya gelerek “*Chadbourne Planı*” adı verilen bir şeker anlaşması imzalamışlardır. Plana göre taraflar, 2.500.000 tonluk şeker stokunun beş sene içerisinde eritilmesi adına gerekli tedbirleri alacaklardır. Bu krizi atlattmış olsalar da tekrar aynı duruma düşmemek adına şeker tüketimini artırma yönünde prensip kararı almışlardır.⁶³

⁵⁷ İlhami Nafiz, “Şeker Sanayimiz”, *1930 Sanayi Kongresi: Raporlar-Kararlar-Zabıtlar*, Ankara, 2008, s. 225.

⁵⁸ *Türkiye Şeker Sanayii Kuruluşu-Gelişmesi-Olgunlaşması 1926’dan 1950’ye*, s. 34-35.

⁵⁹ Veldet, *age.*, s. 556.

⁶⁰ *BCA*, Fon Kodu: 490.1.0.0, Yer No: 1452.18.3, Tarih: 1950.

⁶¹ *TBMM ZC*, D.4, C.8, İ.1, 54. İnikat (29.5.1932), s. 357. 5 Mayıs 1934 tarihinde 2427 Sayılı Dâhilî İstihlâk Vergisi Kanununun 29 Mayıs 1932 Tarih ve 1994 Numaralı Kanun ile Değiştirilen Birinci Maddesi Yerine Kaim Kanun ile 8 kuruş olarak alınan tüketim vergisi kiloda 12 kuruşa yükseltilmiş bunun yanı sıra yeni kurulmakta olan Eskişehir ve Turhal fabrikaları mamulleri için bu rakam 10 kuruş olarak belirlenmiştir. Veldet, *age.*, s. 556

⁶² Veldet, *age.*, s. 556-557.

⁶³ Aktepe-Malkoç- Molbay, *age.*, s. 108-109.

Türkiye’de şeker tüketimini artırmak amacıyla 1934 yılında şeker fabrikalarının yetkili temsilcileri bir araya gelerek ne yapabilecekleri noktasında görüş alışverişinde bulunmuşlardır. Sonuçta, her fabrikaya belirli satış muntkası tahsisi, şeker fiyatının aynı esaslar çerçevesinde tespiti ile şeker satışlarının müşterek bir büro vasıtasıyla yapılması yönünde karar alınmıştır. Ancak tüm bunlar çözüm olmayınca bu kez de İktisat Vekâleti 1934 yılında Uluslararası Şeker İstatistik Birliği Şefi Dr. Gustav Mikusch’u Türkiye’ye davet ederek bir rapor hazırlamasını istemiştir.⁶⁴ Dr. Mikusch, raporunda öncelikle Avrupa ülkelerindeki şeker sanayisinin durumu, bu ülkelerde şeker alım satım şartlarının, şeker kalitesi ve şeker satış fiyatlarının ne olduğu, şeker tüketiminde uygulanan vergi miktarı ile Avrupa ülkelerinde ya da yeniden şeker sanayisini kuran ülkelerde şeker sanayisinin himaye durumunun ne olduğu sorularına cevap aramış; ardından Türkiye’deki şeker fabrikalarının durumu ve faaliyetleri, fabrikalarda üretilen şekerin maliyetinin düşürülme imkânlarının ne olduğu, halkın şekeri yüksek fiyatla tüketip tüketmediği, şeker fiyatının diğer devletlere kıyasla ne durumda olduğuna ilişkin sorular yöneltilmiştir.⁶⁵

Bu sorular ışığında, Mikusch’un raporunda değindiği ana hususlar şunlardır: Avrupa’da şeker sanayisinin kuruluşunda ziraat menfaatleri esas alınmıştır. Birinci Dünya Savaşı buna örnek gösterilebilir. Savaşın sonra Avrupa devletleri zararlar ve zorluklara rağmen şeker sanayisini devam ettirme gayreti içinde olmuştur. Şeker sanayisi ziraata bağlanmış, ziraatın menfaatleri her şeyden üstün tutulmuştur. Türkiye’deki pancar diğer ülkelerle mukayese edildiğinde daha pahalı, şeker fiyatı da daha yüksektir. “...*Türk şeker sanayi maliyetinin pancar ziraatının yerleşmiş olduğu memleketlerdekinden daha yüksek bulunmasının zaruri olduğunu kaydetmek icap eder*” diyen Dr. Mikusch’ a göre Türkiye’deki şeker fabrikaları pancar ziraatı düşünülerek elverişli iklim şartları içine yerleştirilmemiştir. Türkiye’de pancarın tohumu köylüye parasız verildiği, yüksek fiyata alındığı, fazla nakliye ücreti ödendiği, köylüye ziraatta yardım etmek üzere teşkilat yapıldığı (haşerat ile mücadele, makine alet ve edevat dâhil), şeker üretimine yarayan bazı malzemelerin dışarıdan getirildiği, büyük yedek ambarları, melas ve küspelerden istifade edilemediği, avanslardan dolayı faiz zayıyatı olduğu için fiyatı yüksek olacaktır. Pancar ziraatının beklenen sonucu vermesi için bu masraflardan kaçınmamak gerekir.⁶⁶ Dr. Mikusch şeker

⁶⁴ Veldet, *age.*, s. 556-557.

⁶⁵ *BCA*, Dosya No: 490.1.0.0, Yer No: 1398.635.1, Tarih: 1934. Sait Tahsin, “Şeker Sanayimiz Hakkında Rapor”, *Dönüm*, Sayı 31, İkincikanun/Ocak 1935, s. 326-333. Karayaman, “Atatürk Döneminde Şeker Sanayi ve İzlenen Politikalar”, s. 73.

⁶⁶ *BCA*, Dosya No: 490.1.0.0, Yer No: 1398.635.1, Tarih: 1934. Sait Tahsin, *agm.*, s. 327-331.

sanayisinden devlete gelir temini sağlanmak isteniyorsa pancardan vergi alınmasının daha uygun olacağını şu sözlerle anlatmıştır:⁶⁷

“bir çiftçinin pancar ziraatına salih bir toprağa malik bulunmasının bir rüşhan noktası olduğunu düşünmek lazımdır. Bundan başka pancar fiyatı dolayısı ile mühim istifadeler temin ettiği de şüphesizdir. Bu sebeple 80.000 pancar çiftçisinden milyonlarca pancar ekmeyen çiftçiyi takviye için resim almak her halde bir haksızlık değildir”

Mikusch’un raporu Türk yetkililer tarafından eleştirilmiştir. Dr. Sait Tahsin (Tekeli),⁶⁸ Dr. Mikusch’un Türkiye’nin koşullarını dikkate almadan hazırladığını iddia ettiği raporunu yetersiz bulmuştur. Kendisine göre, Dr. Mikusch, Türkiye’deki pancarı diğer ülkelerle mukayese ederek daha pahalı olduğu hükmüne varmıştır, sadece pancar fiyatı üzerinden ülkenin iktisadi ve diğer koşulları dikkati alınmadan yapılan bu karşılaştırma yanlış olacaktır. Dr. Mikusch çeşitli ülkelerdeki şeker fiyatlarını karşılaştırarak kişi başına düşen şeker tüketimine yer vererek, Türkiye’deki satış fiyatının yüksekliği üzerinde durur. Oysaki Türkiye’de şeker fiyatından alınan vergiler çıkarıldıktan sonra mukayese edilmesi daha doğru olacak ancak o şekilde kimin kazandığı ortaya çıkacaktır. Türkiye’de şeker tüketiminin az olmasının nedeninin fiyatların yüksekliğinde aranması gerekirken Dr. Mikusch buna değinmemiştir. Yine Dr. Mikusch, Türkiye’deki vaziyette daha çok şeker sanayisi lehinde görüş bildirmiştir. Türkiye’deki şeker fabrikalarının pancar ziraatı düşünülerek elverişli iklim şartları içine yerleşmediklerine değiniyorsa da şeker pancarı cinsleri, fabrikaların kömür ve levazım tedariki işlerini detaylı olarak ele almamıştır. Fabrikada, şeker pancarının işlenmesinden arta kalan küspe ve melasın ziraatta kullanılarak değerlendirilmesine dikkat çekmiştir. Bunun yanında Türkiye’de pancarın tohumunun köylüye parasız verildiği, yüksek fiyata alındığı, fazla nakliye ücreti ödendiği, köylüye ziraatta yardım etmek üzere teşkilat yapıldığı gibi gerekçelerle pancarın fiyatının yüksek olacağına ilişkin görüşüne fabrikaların pancarın tohumunu parasız vermelerinin karşılığını pancarın alış ve tartışındaki keyfi uygulamaları ile fazlası ile çıkardıklarını söyleyerek cevap vermiştir. Fabrikaların yanlış yerlere kurulmuş olmasından dolayı uzak yerlerden pancar getirildiği kabul edilmekle birlikte, Mikusch’un aksine, asıl fabrikanın lüzumsuz israflarının azaltılması yoluyla maliyet fiyatlarının düşürülmesinin mümkün olduğuna değinmiştir. Ayrıca, Mikusch’un şeker sanayisine yapılan himayenin yüksek pancar fiyatı ile çiftçiye geçtiğine yönelik düşüncesi ve bunun da ötesinde

⁶⁷ “Şeker Sanayimiz Fazla İstihsal Tehlikesine Maruz”, *Cumhuriyet*, 2 Haziran 1934.

⁶⁸ Şevket Raşit Hatipoğlu ile Dönüm dergisini çıkaran Sait Tahsin (Tekeli) Halkalı Yüksek Ziraat Okulu mezunudur. Doktora eğitimini Almanya’da yaptıktan sonra Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü’nde akademik hayatına devam etmiştir. H. Cevahir Kayam, “Bir ‘Dönüm’ Politika”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, Sayı 8, 2005, s. 64.

pancara vergi koyma düşüncesini eleştirmiştir, zira “*Türk köylüsünün pancardan real olarak ne kazandığını biliyor mu*” diyerek tepki göstermiştir.⁶⁹ Şevket Süreyya da Mikusch’un şeker istatistik bürosu şefi olması dolayısıyla şeker sanayisinin üretim ve ziraatı üstünde görüş bildirecek bir ihtisasının olmadığına işaret etmiştir.⁷⁰

Dr. Mikusch’un raporu beklentileri karşılamayınca İktisat Vekâleti’nin 18 Aralık 1934 tarihli yazısı ile “Şeker Rasyonalizasyon Komitesi” oluşturulmuştur. Komite, Trabzon Milletvekili Hasan Saka, Sanayi Tetkik Heyeti Başkanı İlhami Nafiz Pamir, Edirne Milletvekili Şakir Kesebir, Türkiye İş Bankası Umum Müdür Vekili Muammer Eriş, Ziraat Bankası Umum Müdürü Kemal Zaim, Sümerbank Umum Müdürü Nurullah Esat Sümer ve Turkofis Müşavirlerinden M. Rauf’dan oluşmuştur. Komite; şeker şirketlerinin tasfiye edilerek yeni bir şirket kurulması ve kurulan bu şirketle şeker fabrikalarının birleştirilmesi, ülkenin her tarafında aynı şeker fiyatının uygulanması ve pancar ile şeker üretiminin rasyonelleştirilmesi üzerine inceleme yapmış ve sonucu rapor olarak 17 Ocak 1935’te İktisat Vekâleti’ne sunmuştur.⁷¹

Bunun akabinde “İnönü Projesi” olarak da adlandırılan hükûmet görüşüne göre, mevcut şeker şirketleri tasfiye edilerek, dört şeker fabrikasını içine alan 22.000.000 sermayeli bir şirket kurulması, bu şirkete Ziraat Bankası, Türkiye İş Bankası ve Sümerbank’ın eşit hisse ile katılması ve şeker fiyatının da %32 oranında bir ucuzluk ile kristal şekerin 25, küp şekerin ise 28 kuruş olması kararlaştırılmıştır. Proje metninde şeker tüketiminin artırılmasının önemine değinildikten sonra hali hazırdaki fiyatlarla bunun yapılmasının mümkün olmadığı “*Şu halde şekeri pahalılaştıran istihlakın azlığı ve istihlaka azaltılan şekerin pahalılığıdır. Mesele bu bakımdan fasit bir daire içinde dönüp durmaktadır*” denilerek ifade edilmiştir. Bu çalışmalar neticesinde 6 Temmuz 1935’te Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. kurularak, mevcut dört şeker fabrikasının idari, mali ve teknik teşkilatı bu yeni şirket tarafından devralınmıştır.⁷²

Bu dönemde 12 Haziran 1935 tarihinde 2785 Sayılı “Şeker İstihlak ve Gümrük Resimleri Hakkındaki Kanun” TBMM’de görüşülerek kabul edilmiştir. Kanuna göre; şeker fabrikalarının senelik üretim miktarı Hükûmet tarafından belirlenecektir. Senelik üretim miktarı 55.000 tona varıncaya değin şekerin kilosundan 4,10 kuruş tüketim vergisi alınır. Ancak kanunun yayımlandığı tarihte mevcut stokların zararlarının telafisi için de satılacak şeker miktarı 200.000 tona varıncaya kadar bu vergiden 1,4 kuruş indirim yapılır. İthal edilecek şekerden

⁶⁹ Sait Tahsin, agm., s. 326-333.

⁷⁰ Şevket Süreyya, “Şeker Mütchassisının Raporu Ne İçin Eksiktir?”, *Kadro*, Sayı 30, 1934, s. 43-44.

⁷¹ Veldet, *age.*, s. 557.

⁷² *age.*, s. 570-574.

kiloda 15 kuruş vergi alınır.⁷³ 2785 Sayılı Kanununun TBMM’deki görüşmelerinde Muğla Milletvekili Hüsni Kitabçı,

“[H]ükümet bugün 12 kuruş olan verginin 8 kuruşunu feda ediyor. Bundan sonraki fedakârlığın bir kısmının fabrikalar yüklenmesi lazım gelir de görüyorum ki diğer fedakârlığı da köylü yüklenmektedir. Şimdiye kadar köylüden 45-50 paraya alınan pancar bundan sonra 30 paraya alınacakmış.”

diyerek fabrikaların fedakârlığının az olduğunu üreticinin borcunu ödeyemeyeceğini dile getirmiştir.⁷⁴ İktisat Vekili Celal Bayar, şekeri ucuzlatmak için Hükümet, fabrikalar ve pancar ekicilerinden fedakârlık beklenildiğini söyleyerek fabrikaların fedakârlığının Kitabçı’nın dediği gibi kiloda bir kuruş değil üç kuruş olduğunu ifade etmiştir.⁷⁵

Yıl	Üretim (ton)	Tüketim (ton)	İthalat (ton)	Fiyat (1 kg-krş) (kristal)
1926	573	63,385	62,971	34,75
1927	5,162	62,720	61,514	46,60
1928	4,280	67,902	63,474	37,--
1929	7,946	70,604	68,588	35,--
1930	13,074	70,672	63,291	37,--
1931	22,649	66,149	44,343	39,--
1932	27,307	56,504	29,336	40,--
1933	65,086	51,712	17,756	36,75
1934	58,663	52,566	3,719	36,75
1935	53,827	61,550	2,170	36,75/25,--
1936	65,886	72,215	20,933	25,--
1937	51,575	90,312	13,967	25,--
1938	42,526	97,465	59,208	25,--

Tablo 2- 1926-1939 Yılları Arası Türkiye’de Şeker (Üretim-Tüketim-İthalat-Fiyat)⁷⁶

⁷³ BCA, Fon Kodu: 490.1.0.0, Yer No: 1452.18.3, Tarih: 1950.

⁷⁴ TBMM ZC, D.5, C.4, İ.F, 37. İnikat (12.06.1935), s. 145-146.

⁷⁵ age., s. 147; “Şeker Kanunu Canlı Münakaşalardan Sonra Kabul Edildi”, *Cumhuriyet*, 13 Haziran 1935.

⁷⁶ Fahrettin Mutluay, *Türkiye Şeker Sanayii*, Mars Matbaası, Ankara 1964, s. Ekler bölümündeki Tablo 8 ile Tablo 13’teki verilere dayanılarak oluşturulmuştur.

1935 yılında şekerin kilosu 25 kuruşa düşürülmüş, 1939 yılına kadar bu fiyat aynı kalmış;⁷⁷ buhranın etkisinin yüksek olduğu süreçte değil de ancak 1935 yılında indirilebilmiştir. Aynı zamanda pancar fiyatlarının da öncesine nispetle indirildiği hatırlatılmalıdır.⁷⁸ 1935 yılında İsmet İnönü doğu illerine yaptığı gezi sırasında kış mevsiminde şeker fiyatının çok yükseldiği zaman zaman ihtikâr boyutuna ulaştığı şikâyetlerinin kendisine iletilmesi sonrasında birleşik şeker fabrikaları direktörlüğüne konu ile ilgilenilmesi emrini vermiştir. Bu teşkilat kışın özellikle yollar kapandığı zaman ellerindeki malları çok yüksek fiyata satanlara karşı gerekli tedbirleri alarak bunun önüne geçmiştir.⁷⁹

1936 yılı itibarıyla tüketim beklenildiği üzere artmaya başlamıştır. 1935 yılında 61.550 ton olan tüketim miktarı 1936 yılında 72.215 ton, 1937’de 90.312, 1938’de 97.465 tona ulaşmıştır. Bu süreçte üretim tüketimi karşılayamadığı için daha fazla şeker ithal edilmek durumunda dahi kalınmıştır.⁸⁰ Hâlihazırdaki fabrikaların ekim sahası yeterli büyüklükte olmakla birlikte köylünün bilgi ve teçhizat noktasındaki yetersizliği ekim ve toprak koşullarındaki eksiklikler sebebiyle topraktan alınan verim düşüktür. Daha uzak alanlarda pancar ekimine gidilse bu kez de ulaşım olanaklarının sınırlı olması engel teşkil edecektir. Bu nedenle şeker şirketi yeni fabrikalar açmak yerine çiftçinin teknik ve teçhizat anlamında eksikliklerinin giderilmesi yoluyla tarımın geliştirilmesine öncelik vermiştir.⁸¹

25 Ocak 1937 tarihinde çıkarılan 3101 Sayılı “Şeker İstihlak ve Gümrük Resimleri Hakkındaki Kanun” ile 2785 sayılı kanunun birinci maddesi değiştirilmiştir. Kanuna göre, şeker fabrikalarının üreteceği şekerin kilosundan 65.000 ton senelik üretim esasına göre 5 kuruş tüketim vergisi alınır. Ancak, 65.000 tondan az üretimin olduğu yıllarda her yüz ton için bu vergiden 0,0195 kuruş indirim ve fazla olduğu senelerde de her yüz ton için 0,01 kuruş ekleme yapılır. Hükûmet, Türkiye Şeker Fabrikaları Türk A.Ş.’nin her sene fabrikalarda üreteceği şekeri, ertesi sene kampanyasına devredeceği stok miktarını, tüketimin üretimden fazlası kısmı için şeker ithali veya stoktan lüzumu kadarını sarfı hususlarını belirler. Üretimin yetmediği yıllarda noksanı, üretimin çok olduğu yıllarda da fazlasını şirket stoklar ile dengeler. Şirketin muhafaza etmeye mecbur tutulacağı stok şekerin on beş bin tondan fazlası için Maliye Vekili şirkete bu

⁷⁷ *Türkiye Şeker Sanayii Kuruluşu-Gelişmesi-Olgunlaşması 1926’dan 1950’ye*, s. 32.

⁷⁸ Şevket Raşit Hatipoğlu, *Türkiye’de Zirai Buhran*, Ankara, 1936, s. 108.

⁷⁹ “Doğu İllerinde Şeker Teşkilatı”, *Cumhuriyet*, 29 Birinciteşrin/Ekim 1935.

⁸⁰ *Türkiye Şeker Sanayii Kuruluşu-Gelişmesi-Olgunlaşması 1926’dan 1950’ye*, s. 26 -32.

⁸¹ *Türkiye Şeker Sanayii 1926-1976 Yurt Hizmetinde 50 Yıl*, s. 83.

fazla şeker bedeli kadar faizsiz avans verebilecek veya şekere ait faizi ödeyecektir.⁸²

Türkiye Şeker Sanayisi’nin II. Dünya Savaşı’ndaki Durumu

Türkiye II. Dünya Savaşı’na fiili olarak girmemiş olsa da yetişkin nüfusun büyük bir bölümünün askere alınması üretimde düşüşe neden olmuştur. Üretimin azalması, ithalatın daralmasıyla birlikte enflasyon giderek artmıştır. Savaş ekonomisinin beraberinde getirdiği zorlukların aşılabilmesi için Refik Saydam Hükûmeti katı ekonomik tedbirler alma yoluna gitmiştir.⁸³ 1940 yılının Ocak ayında Millî Korunma Kanunu’nun kabulü bunun göstergesidir. Şükrü Saraçoğlu Hükûmeti döneminde bu sıkı politikalar gevşetilmişse de stokçuluğun ve vurgunculuğun önüne geçilememiştir.⁸⁴

Bu dönemde dışarıya muhtaç olmadan şeker ihtiyacını karşılamak amacıyla bir üretim programı yürürlüğe konulmuştur. Üretim faaliyetindeki şartlar savaş yıllarının olağanüstü ortamında zorlaşmış özellikle de malzeme ve yedek parça sağlanması hususunda bir darlık yaşanmıştır. Buna rağmen pancar üretimini düşürmemek için büyük çaba sarf edilmiştir.⁸⁵ Aslan Tufan, *İktisadi Yürüyüş Dergisi*’nde I. Dünya Savaşı’nda yaşanan şeker darlığını hatırlatarak şeker sanayisinin gelişimine ilişkin görüşünü şöyle dile getirmiştir:⁸⁶

“Cihan harbi yaşamış veya o hengâmede yaşamaya başlamış olan nesiller, şeker sıkıntısının ne demek olduğunu çok iyi bilirler. Birkaç gram sakaroz hasret kalmış olanlar, şekerin elmas fiyatına yükseldiği devirleri hatırlayarak memleketin bugünkü şeker seferberliğini memnuniyetle takip etmektedirler.”

Savaş yıllarındaki şeker verileri aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Yıl	Üretim (ton)	Tüketim (ton)	İthalat (ton)	Fiyat (1 kg-kış) (kristal)
1939	94,508	100,621	23,528	25,--
1940	88,669	99,299	8,009	35,--
1941	87,023	108,450	9,850	45,--
1942	57,309	62,054	---	90,-/105,-/480,-
1943	96,418	42,925	3,835	235,-/180,-

⁸² Mert, agm., s. 215. TBMM ZC, D.5, C.15, İ.2, 26. İnikat (20.01.1937), s. 75. TBMM ZC, D.5, C.15, İ.2, 28. İnikat (25.01.1937), s. 89.

⁸³ Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002*, s. 81-83.

⁸⁴ Korkut Boratav, *100 Soruda Türkiye’de Devletçilik*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1974, s. 296-302.

⁸⁵ *Türkiye Şeker Sanayii Kuruluşu-Gelişmesi-Olgunlaşması 1926’dan 1950’ye*, s. 20.

⁸⁶ Aslan Tufan [Yazman], “Şeker Sanayimiz”, *İktisadi Yürüyüş*, Yıl 1, Sayı 9, 1940, s. 1.

1944	89,802	75,045	1,147	180,--
1945	89,803	85,826	---	150,--

Tablo 3- 1939-1945 Yılları Arası Türkiye’de Şeker (Üretim-Tüketim-İthalat-Fiyat)⁸⁷

Mevcut dört fabrikanın pancar işleme kapasiteleri çeşitli tarihlerde aşamalı olarak artırılmışsa da her sene artan ihtiyacı karşılayamaz hale gelmiştir.⁸⁸ Bu süreçte dışarıdan ithal edilen şeker oranı belirgin şekilde düşmüştür. Şekerin savaş yıllarında içine girilen olağanüstü sürecin de etkisiyle kıymetinin daha da arttığı görülmektedir. Bu noktada şeker sanayisinin kurulmuş olmasının önemi bir kez daha anlaşılmalı, Türkiye’nin şeker ihtiyacı büyük oranda şeker şirketi tarafından karşılanmıştır.

Savaş yıllarında şeker ithalatı imkânının sınırlı olması ve üretilen şekerin yetmemesi neticesinde Hükümet şeker fiyatlarını artırarak tüketimi azaltma yoluna gitmiştir.⁸⁹ Bu dönemde 29 Mayıs 1941 tarihinde şekerden 7 kuruş olarak alınmakta olan tüketim vergisinin 14 kuruşa, glikozdan 5 kuruş olarak alınmakta olan tüketim vergisininse bir misli artırılmasına hükmeden “4041 Sayılı Kanun” TBMM’de kabul edilmiştir.⁹⁰ 27 Mayıs 1942 tarihinde kabul edilen 4225 sayılı kanunla da şekerden alınmakta olan 14 kuruş munzam tüketim vergisine, kilo başına küp şekerde 52,38, kristal şekerde 35,38 kuruş zam yapılmıştır.⁹¹ Öyle ki, 1939 yılında 1 kilogram şekerin fiyatı 25 kuruş iken, 1940 yılında 35,⁹² 1941’de 45, 1942 yılında ise 480 kuruşa kadar çıkmıştır.⁹³ Şeker ihtiyacı iç üretimle karşılanmaya çalışılmıştır. Hükümet bu dönemde şeker üretiminin artırılmasını sağlamak maksadı ile pancar üretimini artırmaya çalışmış ve pancar fiyatlarına ve yetiştiricilere ek prim verme yoluna gitmiştir. Şeker fiyatlarının artırılarak tüketimin azaltılması⁹⁴ yanında elde edilen gelirle devlet hazinesine katkı sağlanması da amaçlanmıştır.⁹⁵

1942 yılı şeker kampanyası için pancar fiyatına kiloda 2 kuruş zam yapılmış ve üreticiye prim olarak şeker verilmesi İcra Vekilleri Heyeti’nin 10 Şubat 1942

⁸⁷ Mutluay, *age.*, s. ekler bölümündeki Tablo 8 ile Tablo 13’teki verilere dayanılarak oluşturulmuştur.

⁸⁸ *Türkiye Şeker Sanayii Kuruluşu-Gelişmesi-Olgunlaşması 1926’dan 1950’ye*, s. 26.

⁸⁹ *age.*, s. 32.

⁹⁰ TBMM ZC, D.6, C.18, İ.2, 59. İnikat (29.05.1941), s. 303-304.

⁹¹ TBMMZ ZC, D.6, C.25, İ.2, 64. İnikat (27.05.1942), s. 368.

⁹² BCA, Dosya No: 30.18.1.2, Yer No: 90.19.19, Tarih: 04.03.1940.

⁹³ *Türkiye Şeker Sanayii Kuruluşu-Gelişmesi-Olgunlaşması 1926’dan 1950’ye*, s. 32.

⁹⁴ *Türkiye Şeker Sanayi 1926-1976 Yurt Hizmetinde 50 Yıl*, s. 127.

⁹⁵ “Şeker Sanayimiz Hakkında Düşünceler”, *Ulus*, 30 Mart 1942.

tarhli kararı ile yürürlüğe girmiştir.⁹⁶ 1942 yılında mevcut şekerlerin piyasadan çekildiği ve halkın şeker bulmakta zorlandığı görüldüğünden dar ve sabit gelirlilere yapılacak dağıtım ile hastane ve okullar gibi müesseselere verilecek miktarlardan geri kalacak şekerlerin yüksek fiyatla satılması kararlaştırılmıştır. Buna göre, kristal şekerin kilosu 480 kuruş; küp şekerin kilosu ise 500 kuruş olarak tespit edilmiştir.⁹⁷ 15 Ocak 1943’te 4385 Sayılı kanun çıkarılır. Kanuna göre; 25 Ocak 1937 tarihli 3101 Sayılı Kanun’a dayanılarak alınmakta olan kilo başına kesme şekerde 417,5 kuruş, toz şekerde 420 kuruş yirmi para munzam tüketim vergisi konmuştur. Yine, hükümetin verdiği yetkiye dayanılarak kendilerine gıda maddeleri dağıtılacak olanlara tevzi ve tahsis edilecek şekerlerle Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. tarafından pancar üreticilerine verilecek şekerlerden alınacak tüketim vergisi, küp şekerde 57,5 kuruş kristal şekerde 40,5 kuruştur.⁹⁸ Çocuk yuvası ve kreşteki çocukların şeker ihtiyacı⁹⁹ ile okulların şeker ihtiyacının ucuz fiyatla karşılanmasına ilişkin düzenleme 1943 yılının Ocak ayında yapılmıştır.¹⁰⁰ Dar gelirlilere nüfus başına ayda 300 gram şeker verilmesi 3 Şubat 1943’te İcra Vekilleri Heyeti tarafından kabul edilmiştir.¹⁰¹ 1943 yılında kristal şekerin kilosu önce 235 kuruşa¹⁰² daha sonra ise 180 kuruşa düşürülmüştür.¹⁰³

21 Haziran 1944 tarihinde kabul edilen 4597 sayılı Kanun ile İcra Vekilleri Heyeti’nin 30 Nisan 1943 ve 8 Kasım 1943 tarihinde şeker ve glikoz üzerinde yapmış olduğu indirimler tasdik olunmuştur.¹⁰⁴ 1944 yılında 180 kuruş olan kristal şekerin fiyatı 1945 yılında 150 kuruşa indirilmiştir.¹⁰⁵ 4385 Sayılı Şeker ve Glikoz İstihlak Vergisi Hakkındaki 3101 Sayılı Kanuna Ek Kanunun verdiği yetkilere dayanarak Bakanlar Kurulu 9 Ağustos 1945 tarihinde şeker ve glikozdan alınan tüketim vergisinde indirim gitmiştir. 6 Şubat 1946’da TBMM’de 4855 sayılı kanunla onanmıştır.¹⁰⁶

II. Dünya Savaşı yıllarında diğer pek çok üründe olduğu gibi şekeri de stoklayanlar olmuştur. 1941 yılında basında şeker buhranı olabileceğine dair

⁹⁶ BCA, Dosya No: 30.18.1.2, Yer No: 100.92.12, Tarih: 10.11.1942.

⁹⁷ BCA, Dosya No: 30.18.1.2, Yer No: 100.92.11, Tarih: 14.11.1942.

⁹⁸ TBMM ZC, D.6, C.30, İ.4, 29. İnikat (15.01.1943), s. 274.

⁹⁹ BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 100.109.3, Tarih: 05.01.1943.

¹⁰⁰ BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 102.46.14, Tarih: 09.01.1943.

¹⁰¹ BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 101.8.9, Tarih: 03.02.1943.

¹⁰² Türkiye Şeker Sanayii Kuruluşu-Gelişmesi-Olgunlaşması 1926’dan 1950’ye, s. 32.

¹⁰³ BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 104.1.1, Tarih: 08.11.1943.

¹⁰⁴ TBMM ZC, D.7, C.11, İ.1, 75. İnikat (21.06.1944), s. 95.

¹⁰⁵ Türkiye Şeker Sanayii Kuruluşu-Gelişmesi-Olgunlaşması 1926’dan 1950’ye, s. 32.

¹⁰⁶ TBMM TD, D.7, C.22, T.2, 33. Birleşim (6.02.1946), s. 47.

haberlerin çıkması üzerine bu haberlerin halkı telaşa sevk edeceği endişesiyle *Ulus* Gazetesi'nde söz konusu bu haberlerin gerçeği yansıtmadığı şeker fabrikalarının 90.000 tonluk rekoltesinin önceki yıllarda olduğu gibi içinde buldukları yıl için de halkın ihtiyacını karşılayacağı belirtilmiştir.¹⁰⁷ Ancak bu süreçte şekeri stoklayarak daha yüksek fiyata satmaya çalışanlar engellenememiştir. Bu durum karşısında fırsatçılık yapanlara karşı tepki gösterilmiştir. Kemal Zeki Gençosman, *Ulus*'taki yazısında bu kişilere şöyle seslenmiştir:¹⁰⁸

“Ne acı ruh sefaletidir. Ticaret ahlakının, bazı esnafımız için henüz yabancı bir mefhum olduğunu görerek, tasaya düşmemek elden gelmiyor. Fakat şuna şaşıyoruz: Bugün halkın boğazından keserek gizli ambarlarda mal biriktirenler, acaba bu hırsızlıklarının meyvesini rahat rahat yiyebileceklerini nasıl umabiliyorlar? O lokmalarda bin bir mazlumun ahı doludur”

Bu dönemde şeker stoklayanlar Millî Korunma Kanunu'na muhalefet ettikleri gerekçesiyle yargılanmışlardır. Örneğin şeker fiyatının yükselmesi üzerine 34.551 kilo şeker stoklayarak beyanname vermemek ve fiyat farkını ödememek suretiyle Millî Korunma Kanunu'na muhalif oldukları gerekçesiyle Ruvayyal Şekerlemenin sahipleri yargılanmış, suçları sabit görülmediğinden beraat etmişlerdir.¹⁰⁹ Benzer bir durum yine savaş yıllarında Liyon-Melba Şekerleme ve Karamela Fabrikası sahipleri için geçerlidir. Şeker fiyatlarına kiloda on kuruş zam yapılması üzerine aylık ihtiyaçlarından fazla şeker depo ettikleri gerekçesiyle Millî Korunma Kanuna'na muhalefetten tutuklu yargılanmışlardır. Kendileri stoklarının ihtiyaçlarını karşılamak üzere bir yıl öncede aynı şekilde aldıklarını beyan etmişlerse de incelemeler neticesinde bunun doğru olmadığı anlaşıldığından tutuklu yargılanmalarına karar verilmiştir.¹¹⁰

Savaş sürecinde normal olan 100 günlük kampanya müddetinin 170 güne çıkarılması şeker kaybına sebebiyet vermiştir. Pancarın uzun müddet beklemesi donma ya da çürümeye neden olmuştur.¹¹¹ Samsun ve Eskişehir'deki bazı depolarda bulunan şeker zarar görmüştür. Türkiye Şeker Fabrikaları Anonim Şirketi'nin Samsun depolarında 50.000 ton çuval şekerin ıslanarak ve sıcaktan kızışarak bozulduğu, şirketin birkaç yüz bin lira zarara uğradığına ilişkin haberler çıkmıştır. Yine 1942 yılında Eskişehir Şeker Fabrikası depolarında rutubet olarak bozulan 40.000 sandık şekerin bir kısmının piyasaya sürüldüğü 10.000 sandığın ise yeniden eritileceği bu yüzden fabrikanın yüzbinlerce lira zarara girdiğine

¹⁰⁷ “Şeker Fiyatı Artmayacak” *Akşam*, 20 Teşvinsani/Kasım 1941.

¹⁰⁸ Kemal Zeki Gençosman, “Hırsızlar Korksunlar”, *Ulus*, 22 Kasım 1941.

¹⁰⁹ “Çikolataçı İki Kardeş Beraat Ettiler”, *Akşam*, 7 Haziran 1940.

¹¹⁰ “Liyon-Melba Şekerleme Fabrikası Müdürlerinin Muhakemesine Devam Edildi”, *Akşam*, 2 Nisan 1940.

¹¹¹ Eyüpoğlu, agm., s. 18.

yönelik basında çıkan haberler üzerine inceleme başlatılmıştır. Yapılan incelemenin sonucunda hazırlanan raporda, Samsun’daki deponun diğerleri yanında hayli iyi olmakla birlikte denize yakınlığı bakımından depo olacak durumda olmadığı şeker çuvallarının usulüne uygun tarzda ve kontrolü sağlanacak şekilde istif edilmediği belirtilmiştir. Bu nedenle 6000 çuvalı aşan şekerin çoğu hafif olmak üzere rutubetlenmesi üzerine, 10200 çuvalın İstanbul’a gönderildiği ve depolarda istif vaziyetinin iyileştirildiği, rutubetlenen şekerin indirimle satışa sunulduğu bu zararın 10.000-15.000 civarında olduğunun tahmin edildiğine yer verilmiştir.¹¹²

II. Dünya Savaşı Sonrası Şeker Sanayisi (1946-1950)

Savaş sonrası ülkenin ihtiyacı olan şekerin temini için üretim politikası aynen devam ettirilmiş; hatta pancar ziraatı bölgelerinde mevcut problemlerin giderilmesi yönünde mesai harcanarak çalışma hedefi daha da genişletilmiştir.¹¹³ 1946 yılında kristal şekerin kilo fiyatı 150 kuruş iken 1947 yılında 100 kuruşa indirilmiş, 1948 yılında bir süre bu fiyat ile devam edilmiş olmakla birlikte sonrasında 160 kuruş yapılmıştır.¹¹⁴ 22 Aralık 1948 tarihinde 5281 Sayılı Kanunla, 4385 Sayılı kanunun birinci maddesi şöyle değiştirilmiştir; 25 Ocak 1937 tarihli ve 3101 Sayılı Şeker İstihlak ve Gümrük Resimleri Hakkındaki 2785 Sayılı Kanuna Müzeyyel Kanuna istinaden alınmakta olan tüketim vergisine kilo başına kesme şekerde 97 kuruş, toz şekerde 80 kuruş munzam tüketim vergisi konmuştur.¹¹⁵

Yıl	Üretim (ton)	Tüketim (ton)	İthalat (ton)	Fiyat (1 kg-krş) (kristal)
1946	96,587	95,168	---	150,--
1947	96,635	148,374	---	100,--
1948	118,102	126,551	44,022	100,-/160,-
1949	134,850	120,160	8,115	160,--
1950	137,430	128,006	---	160,-/130,-

Tablo 4- 1946-1950 Yılları Arası Türkiye’de Şeker (Üretim-Tüketim-İthalat-Fiyat)¹¹⁶

¹¹² BCA, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 181.250.15, Tarih: 20.12.1946.

¹¹³ Türkiye Şeker Sanayii Kuruluşu-Gelişmesi-Olgunlaşması 1926’dan 1950’ye, s. 20.

¹¹⁴ *age.*, s. 32.

¹¹⁵ TBMM TD, D.8, C.14, T.3, 22. Birleşim (22.12.1948), s. 217-218.

¹¹⁶ Mutluay, *age.*, s. ekler bölümündeki Tablo 8 ile Tablo 13’teki verilere dayanılarak oluşturulmuştur.

1947 yılında şeker stoku yapılmaya başlandığına dair söylentiler çıkmıştır. şeker şirketinin 20.000 ton şeker ithal edeceğine ilişkin haberler de bu söylentileri kuvvetlendirmiştir. Cemaleddin Bildik, *Akşam* Gazetesi'ndeki yazısında, 1947 yılı için dört şeker fabrikasından Alpullu şeker Fabrikasının kampanyasını bitirdiğini, diğer üç fabrikanın da çok kısa bir süre sonra tamamlayacaklarını ancak 96.000 ton şeker üretiminin tahmin edildiğini belirtmiştir. Türkiye'nin şeker tüketiminin 130.000-140.000 ton civarında olduğunu, 20.000 ton şeker ithalatının 1948 yılı ihtiyacı dikkate alınarak karar verildiğini söyleyerek 1947 yılı için herhangi bir şeker buhranının söz konusu olmadığını söyledikten sonra "*bu vaziyet karşısında bir şeker buhranı korkusunun mevzubahis olamayacağına göre sebepsiz ve yersiz telaşla biryoklarının şeker stok etmeleri piyasada bir darlık husule getiremez mi?*" diyerek tepki göstermiştir. Ancak yine de kurulan pancar sanayi tesislerinin ülkenin ihtiyacını tamamen karşılayamamasını bir eksiklik olarak değerlendirmiştir.¹¹⁷

1948 yılında da benzer haberler basında yer almıştır. şekere zam yapılacağı iddialarıyla birlikte halkın şeker stokuna başlaması sonrası özellikle İstanbul İzmir gibi büyük şehirlerde şeker darlığı çekilmiştir. şeker şirketi'nden yapılan açıklamada şeker fiyatlarının artacağına dair yapılmış herhangi bir ihtar veya talimat olmadığı halde şekere bu derece hücum edilmesinin şuursuz bir hareket olduğu belirtilmiştir. Ellerinde yeterli stok bulunmasına rağmen bu hücum sonrası ne kadar yeteceğini bilmediklerini, fabrikalardan şeker getirmenin ise o kadar kolay olmadığını zira Eskişehir şeker Fabrikası için sekiz dokuz vagonun bulunduğunu, bunların ikisinin yüklü olarak İstanbul'a geldiğini, Turhal şeker Fabrikası için ise vagon tedarikinin güç olduğu açıklanmıştır. Ayrıca şirketin çalışmalarını normal zamana göre ayarladığı için günde 60-70 ton olan şeker satışının son günlerde 500 tona kadar çıktığı belirtilerek durumun vahameti ortaya koyulmuştur.¹¹⁸

Bu dönemde şeker kamışından şeker üretme konusu dillendirilmeye başlanmıştır.¹¹⁹ Aslında bu yeni bir fikir değildir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında şeker kamışından şeker imal etmek için güney vilayetlerde tetkikat yapılmış, buralarda bazı mahallerin bunun için uygun olduğu anlaşılmıştır. Sıcak ülkelerden şeker kamışı getirilerek zaman içinde üretimin artırılmasına çalışılacaktır.¹²⁰ Adana'da yeni bir şeker fabrikası kurulması fikrinin gündeme gelişi 1939 yılına kadar gider, hatta bu dönemde şeker şirketi tarafından Adana'da şeker kamışından şeker üretmek için bir tesis kurulması için gerekli

¹¹⁷ Cemaleddin Bildik, "Bu Seneki şeker İstihsali 96.000 Ton Tahmin Ediliyor", *Akşam*, 30 Kasım 1947.

¹¹⁸ "Hükümet şekere Zam Yapmayı Düşünmüyor", *Akşam*, 14 Mayıs 1948.

¹¹⁹ Bildik, "Bu Seneki şeker İstihsali 96.000 Ton Tahmin Ediliyor", *Akşam*, 30 Kasım 1947.

¹²⁰ "Pancar Yerine şeker Kamışı", *Cumhuriyet*, 25 şubat 1930.

incelemeler de başlatılmıştır. Hollanda’dan 1943 yılında şeker kamışı uzmanı getirilmiş, 1944 yılında da şeker şirketinden üç uzman kamış sanayini incelemek üzere Hindistan’a gönderilmiştir.¹²¹ Adana’daki bu tetkikler neticesinde burada 50.000 ton şeker üretilebileceği belirtilmiştir. 1947 yılında hali hazırdaki dört fabrikanın yıllık üretimi 96.000 ton civarında olduğu dikkate alındığında, toplam miktarın 146.000 ton olacağı varsayılırsa yurdun senelik şeker tüketiminin tamamen yerli fabrikalardan karşılanacağı hesaplanmıştır. Böylece ithalata da gerek kalmayacaktır.¹²² Ancak tüm bu teşebbüslere rağmen savaş yılları ve sonrasında yeni fabrika kurması olanağı bulunamamıştır.¹²³ Ayrıca şeker pancarı çiftçi için her zaman daha cazip olmuştur. Şeker kamışı daha ucuz olmakla birlikte iktisadî açıdan şeker pancarı köylü için daha karlıdır. Yine pancardan şeker elde ederken başka maddeler de üretilebilmektedir. Örneğin Eskişehir Şeker Fabrikasında 1940 yılında 2.242.000 kilogram ispirto üretilmiştir. Şeker kamışının üretilmesi açısından en yaygın yer Çukurova ve bazı güney illeridir. Çukurova’da pamuk ziraatının şeker kamışından daha karlı oluşu nedeniyle çiftçiler bu ürünü ekmeye devam etmişlerdir.¹²⁴

Bu dönemde kişi başına düşen şeker tüketimindeki artış dikkat çekicidir. Savaş yıllarında özellikle de 1943 yılında kişi başına şeker tüketimi 2, 326 kg iken 1949 yılında 6,095 kg olmuştur.¹²⁵ 1950 yılında şeker fiyatında yapılan indirim tüketimi daha da artırmıştır.¹²⁶ Mevcut fabrikalar zaten olabildiğince genişletilmiştir. Ülkenin artan şeker ihtiyacının nasıl karşılanacağına ilişkin Şeker Şirketi 13 Eylül 1950 tarihinde bir rapor hazırlamıştır.¹²⁷ 1950 yılında iktidara gelen Demokrat Parti şeker sanayisinin yeni açılan fabrikalarla birlikte genişletilmesi yönünde adımlar atılmış, bu dönemde sermayesi kamu ve özel teşebbüs ortaklıklarına dayanan ya da sadece özel teşebbüse dayanan yeni şeker şirketleri kurulmuştur.¹²⁸

Sonuç

Cumhuriyet Döneminin en önemli sanayi hamlelerinden biri hiç kuşkusuz şeker fabrikalarının kuruluşudur. İthal tüketim maddelerinden olan şekerin özellikle savaş yıllarında temini çok daha güç hale geldiğinden şeker kıtlığı ile

¹²¹ Türkiye Şeker Sanayi 1926-1976 Yurt Hizmetinde 50 Yıl, s. 83.

¹²² Bildik, “Bu Seneki Şeker İstihali 96.000 Ton Tahmin Ediliyor”, *Akşam* 30 Kasım 1947.

¹²³ Türkiye Şeker Sanayi 1926-1976 Yurt Hizmetinde 50 Yıl, s. 83-84.

¹²⁴ Suvla, *age.*, s. 20.

¹²⁵ Türkiye Şeker Sanayii Kuruluşu-Gelişmesi-Olgunlaşması 1926’dan 1950’ye, s. 32.

¹²⁶ Mutluay, *age.*, s. 12.

¹²⁷ Türkiye Şeker Sanayi 1926-1976 Yurt Hizmetinde 50 Yıl, s. 83-84.

¹²⁸ Sedat Avcı, Türk Şeker Sanayinin Kuruluş ve Gelişmesinde Devletin Etkisi, *Coğrafya Dergisi*, Sayı 4, İstanbul, 1996, s. 293.

birlikte karaborsa ortamı oluşmuştur. Millî M¼cadele yıllarında da şeker sıkıntısı devam etmiştir. Bu nedenle Cumhuriyet'in ilanından kısa bir s¼re sonra fabrikaların kurulması ve şeker ¼retimine başlanabilmesi i¼in uygun zemin oluşturulmuştur. Bu d¼nemde ¼nce ¼zel teřebb¼s¼n girişimiyle Uşak şeker Fabrikası, ardından da Alpullu şeker Fabrikasının temeli atılmış, faaliyete ge¼en ilk fabrika Alpullu şeker Fabrikası olmuştur. İlk yıllarda fabrikaların tam kapasite ile ¼alıřmasına yetecek şeker pancarı ¼retimi yapılamamış olsa da zaman i¼erisinde şeker pancarı ¼retiminde belirgin bir şekilde artış kaydedilmiştir. Mevcut iki fabrikanın yanı sıra 1933 yılında Eskişehir, 1934 yılında ise Turhal şeker Fabrikası kurularak fabrika sayısı d¼rde ¼ıkarılmıřtır.

1929 D¼nya Ekonomik buhranının halkın satın alma g¼c¼n¼ olumsuz etkilemesi şeker t¼ketimini de azaltmıştır. Bu nedenle şeker t¼ketimini artırmının yolları ¼zerinde durulmuş, Uluslararası şeker İstatistik Birliği şefi Dr. Gustav Mikusch ¼lkeye davet edilerek, şeker sanayisine ilişkin rapor hazırlaması istenmiştir. T¼rkiye'deki şeker fiyatının y¼ksek, kişi başına d¼řen şeker t¼ketiminin ise d¼ř¼k olduğuna dikkat ¼eken Dr. Mikusch'un raporu beklentileri karşılamayınca, şeker Rasyonalizasyon Komitesi oluşturularak komitenin hazırladığı rapor doğrultusunda şeker fabrikaları, kurulan T¼rkiye şeker Fabrikaları A.ř.'ye devredilmiş yani devletleştirilmiştir. 1935 yılında şeker fiyatı d¼ř¼r¼l¼nce t¼ketimde de artış kaydedilmiş bu durum II. D¼nya Savaşı'nın başladığı yıl olan 1939'a kadar devam etmiştir.

II. D¼nya Savaşı yıllarında ise şeker ihtiyacının karşılanması i¼in bir ¼retim programı başlatılmış, bu ¼erçevede ¼ift¼ye ek prim verilerek şeker pancarı ¼retiminin artırılması i¼in mesai harcanmıştır. İthalatın ¼ok sınırlı hatta bazı yıllar hi¼ olmadığı bu d¼nemde şeker ihtiyacı mevcut d¼rt fabrikanın ¼retimi ile karşılanmaya ¼alıřılmıřtır. Devlet şeker fiyatlarını artırmak yoluyla hem t¼ketimi azaltma hem de devlet hazinesine katkı sağlamayı ama¼lamıřtır. 1942 yılında bir kilogram şekerin fiyatı 480 kuruşa kadar y¼kselmiřtir. Bu s¼re¼te şekeri stoklayarak y¼ksek fiyata satmak isteyen fırsat¼ılar da ortaya ¼ıkmıřtır. İstihsal programı savaştan sonra da devam ettirilmiş, ¼retim ¼nceki yıllara oranla artırılmış, ¼retim t¼ketim dengesi b¼y¼k oranda dengelenmiş, kişi başına d¼řen şeker t¼ketimi istenilen oranda olmasa da ¼nceki yıllara kıyasla daha iyi bir duruma getirilmiştir. 1950 yılına kadar d¼rt fabrika ile ¼retim faaliyetleri s¼rd¼r¼lmeye ¼alıřılmıřsa da giderek artan şeker ihtiyacı ¼zerine 1951 yılında hazırlanan "şeker Sanayii'nin Tevsii Programı" ile yeni şeker fabrikaların kurulması s¼recine girilmiştir.

Tarıma dayalı bir sanayi olan şeker sanayisinin kuruluşu, ¼lke ekonomisinin gelişmesine b¼y¼k katkı sağlamıştır. şeker sanayisinin gelişmesi adına ileri tarım teknikleri uygulanmaya başlanmış, modern alet ve makine kullanımı artmış, pancar ¼reticisine gereken her t¼rl¼ destek verilmiştir. şeker fabrikalarının yan

ürünleri, hayvan beslenmesinin yanı sıra farklı sanayi kollarında hammadde olarak kullanılmıştır. Pancar üreticilerinin gelirinin artması sosyal yaşantılarına da olumlu etki etmiştir. Geniş istihdam olanağı sağlayan şeker fabrikaları sadece ülkenin şeker ihtiyacını üretmekle kalmamış, kuruldukları bölgenin çehresini de değiştirmiştir.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 101.8.9.

Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 104.1.1.

Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 100.109.3

Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 100.92.11.

Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 100.92.12.

Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 90.19.19.

Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 102.46.14.

Fon Kodu: 30.18.1.2. Yer No: 1.13.21.

Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 2.9.40.

Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 181.250.15.

Fon Kodu: 490.1.0.0, Yer No: 1452.18.3.

Fon Kodu: 490.1.0.0; Yer No: 1398.635.1.

Resmî Yayınlar

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMM ZC)

(1341/1925) Devre (D.) 2, Cilt (C.) 17, İçtima Senesi (İ) 2, 94. İçtima, 5 Nisan

(1926) D.2, C.21, İ.3, 45. İçtima, 5 Ocak.

(1932) D.4, C.8, İ.1, 54. İnikat, 29 Mayıs.

(1935) D.5, C.4, İ.F, 37. İnikat, 12 Haziran.

(1937) D.5, C.15, İ.2, 26. İnikat, 20 Ocak.

(1937) D.5, C.15, İ.2, 28. İnikat, 25 Ocak.

(1941) D.6, C.18, İ.2, 59. İnikat, 29 Mayıs.

(1942) D.6, C.25, İ.2, 64. İnikat, 27 Mayıs.

(1943) D.6, C.30, İ.4, 29. İnikat, 15 Ocak.

(1944) D.7, C.11, İ.1, 75. İnikat, 21 Haziran.

(1946) D.7, C.22, T.2, 33. Birleşim, 6 Şubat.

(1948) D.8, C.14, T.3, 22. Birleşim, 22 Aralık.

Sürelı Yayınlar

Akşam

Ulus

(1953) Türkiye’de şeker Sanayinin Kuruluğu, *Pancar*, Yıl 2, Sayı 23, s. 5-7,41.

[AYDEMİR] şevket Süreyya (1932) şeker İstiklâli ve 160.000 Ton Türk şekeri, *Kadro*, Sayı 2, s. 5-16.

----- (1934) şeker Mütihassısının Raporu Ne İçin Eksiktir, *Kadro*, Sayı 30, s. 41-48.

ARI Hilmi (1973) Cumhuriyetin 50. Yılında Türkiye’de Pancar Tarımı, *Pancar*, Cumhuriyet’in 50. Yılı Özel Sayısı, s. 35-54.

BİLDİK Cemaleddin (30 Kasım 1947) Bu Seneki şeker İstihali 96.000 Ton Tahmin Ediliyor, *Akşam*.

Cumhuriyet

EYÜPOĞLU A. Ceyhan (1967) şeker Fabrikasyonun Tarihçesi ve Türkiye’den şeker Sanayi, *Kimya Mühendisliği*, Yıl 6, Cilt 3, Sayı 23, s. 14-25.

GENÇOSMAN Kemal Zeki (22 Kasım 1941) “Hırsızlar Korksunlar”, *Ulus*.

MAĞDENLİ Zeki (1955) Türkiye şeker Fabrikaları ve Hayvancılığımız, *İktisadi Uyanış*, Yıl 9, Sayı 72, s. 5, 23-24.

Mehmet Asım, (1932) Yeni Listeler Hazırlanırken, *Vakit*, 21 Ocak.

şeker Yapılmasının Kısa Bir Ertekçesi (Tarihçesi)(1935) *Alpullu*, Sayı 1, s. 7-9.

Sait Tahsin (1935) şeker Sanayimiz Hakkında Rapor, *Dönüm*, Sayı 31, s. 324-334.

TAşKENT Kazım (1973) İlk Genel Müdürümüz Sayın Kazım Taşkent’in Cumhuriyet’in 50. Yılında şeker Sanayimize Dair Hatıraları, *Pancar*, Cumhuriyetin 50. Yılı Özel Sayısı, s. 19-22.

TEKAND Baha (1950) şeker Sanayii Hakkında Kısa Bir Etüd, *Türk Ekonomisi*, Yıl 8, Sayı 88, s. 221-224.

[YAZMAN] Aslan Tufan (1940) şeker Sanayimiz, *İktisadi Yürüyüş*, Yıl 1, Sayı 9, s. 1.

Kitaplar, Makaleler ve Tezler

Türkiye şeker Sanayii 1926-1976 Yurt Hizmetinde 50 Yıl (1977) Haz. Turhan V. VELİDEDEOĞLU vd) Türkiye şeker Fabrikaları A.ř., Mars Matbaası, Ankara.

Türkiye şeker Sanayii Kuruluşu-Gelişmesi-Olgunlaşması 1926’dan 1950’ye (1950) Türkiye şeker Fabrikaları A.ř., Ankara.

- Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler* (2001) İkinci Takım Cilt II, Çev. Seha L. MERAY, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- AKTEPE Habil - MALKOÇ Sabri - MOLBAY İhsan (1964) *Türkiye Şeker Sanayi ve Şeker Pancarı Ziraatı*, Mars Matbaası, Ankara.
- AVCI Sedat (1996) Türk Şeker Sanayiinin Kuruluş ve Gelişmesinde Devletin Etkisi, *Coğrafya Dergisi*, Sayı 4, İstanbul, s. 291-302.
- BORATAV Korkut (1974) *100 Soruda Türkiye’de Devletçilik*, Gerçek Yayınevi, İstanbul.
- (2005) *Türkiye’de İktisat Tarihi 1908-2002*, İmge Yayınevi, Ankara.
- ÇOLAK Melek (2004) “Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Türkiye-Macaristan İktisadî İlişkileri”, *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, Yıl 2, Sayı 4, 2004, s. 47-54.
- ELDEM Vedat (1994) *Harf ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomisi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- ERDİNÇ Zeynep (2017) Türkiye’de Şeker Sanayinin Gelişimi ve Şeker Sanayinde İzlenen Politikalar, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 17, Sayı 3, s. 9-26.
- EROĞLU Nadir (2007) Atatürk Dönemi İktisat Politikaları (1923-1938), *Marmara Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt 23, Sayı 2, s. 63-73.
- ERTAN Temuçin F. (2004) Atatürk Döneminde Demokrasi Üzerine Bir Polemik (Şevket Süreyya Aydemir-İsmail Hakkı Baltacıoğlu), *Kebikeç*, Sayı 14, s. 75-94.
- EŞTÜRK Özlem (2018) “Türkiye’de Şeker Sektörünün Önemi ve Geleceği Üzerine Bir Değerlendirme”, *Anadolu İktisat ve İşletme Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1, s. 67-81.
- GÜVEMLİ Oktay - KARAYAMAN Mehmet (2017) Uşak Şeker Fabrikasının Kuruluşu ve Gelişmesi, *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Sayı 13, s. 6-50.
- HATİPOĞLU Şevket Raşit (1936) *Türkiye’de Zirai Buhran*, Ankara.
- İlhami Nafız (2008) Şeker Sanayimiz, *1930 Sanayi Kongresi: Raporlar-Kararlar-Zabıtlar*, Ankara, s. 218-234.
- KARAYAMAN Mehmet (2012) Atatürk Döneminde Şeker Sanayi ve İzlenen Politikalar, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 28, Sayı 82, s. 53-96.
- (2010) *Nuri Şeker ve Uşak Şeker Fabrikası’nın Kuruluşu*, Uşak Akademi Kitabevi, Uşak.

- (2010) Osmanlı Devleti'nde Şeker Fabrikası Kurma Teœebbüsleri, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt 25, Sayı 1, s. 297-318.
- KAYAM H. Cevahir (2005) Bir ‘‘Dönüm’’ Politika, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, Sayı 8, 2005, s. 61-91.
- MERT Merter (2018) Kuruluş Yıllarında Şeker Sanayi ve Devletin Amaç Fonksiyonu, *TESAM Akademi Dergisi*, Cilt 5, Sayı 2, Temmuz, s. 183-247.
- MUTLUAY Fahrettin (1964) *Türkiye Şeker Sanayii*, Mars Matbaası, Ankara.
- ÖZEL Salih (2007) *Türkiye Şeker Sanayi Dünü Bugünü Yarını*, Pankobirlik, Ankara.
- POLATOĞLU Mehmet Gökhan (2017) *Cumhuriyet Dönemi'nde Türk Şeker Sanayisinin Kurulması*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara.
- SARAL Emre (2016) *Türkiye-Macaristan İlişkileri (1920-1945)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara.
- SEÇKİN Rafet (2019) *Belgelerle T.C.'nin İlk 15 Yılı ve Alpullu Şeker Fabrikası*, Ceren Yayıncılık, Edirne.
- SUVLA Refii Şükrü (1941) *Bugünkü Harp Karşısında Dünyada ve Türkiye'de Şeker Meselesi*, İktisat Fakültesi Mecmuasından Ayrı Basım, İstanbul.
- ŞİMŞEK Gül (2018) Şeker Fabrikalarının Ekonomik ve Sosyal Etkileri: Erzurum Şeker Fabrikası Örneği, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 11, Sayı 60, s. 1136-1152.
- TEKELİ İlhan - İLKİN Selim (1998) Devletçilik Dönemi Tarım Politikaları: (Modernleşme Çabaları), *Türkiye'de Tarımsal Yapılar (1923-2000)*, (Derleyenler: Şevket Pamuk, Zafer Toprak), Yurt Yayınları, Ankara, s. 37-89.
- (2009) *Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu*, Bilge Kültür Sanat Yayını, İstanbul.
- TEKELİ Sait Tahsin (1964) *Şeker Sanayinin Millet İktisadımızdaki Yeri ve Önemi*, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları, Ankara.
- VELDET Turan (1958) *30. Yılında Türkiye'de Şeker Sanayii, Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ő.*, Ankara.
- YAKUT Kemal - OBUZ Ömer (2019) II. Meşrutiyet ve Millî Mücadele Dönemlerinde Ekonomik Yapı, *Türkiye Cumhuriyeti İktisat Tarihi*, (Editor: Süleyman Yaşar ve Kemal Yakut), Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir, s. 2-32.
- ZEYTİNOĞLU Erol (1964) *Türkiye Şeker Endüstrisi (Pancar Yönünden Ziraatı ve Ekonomisi)*, İstanbul.